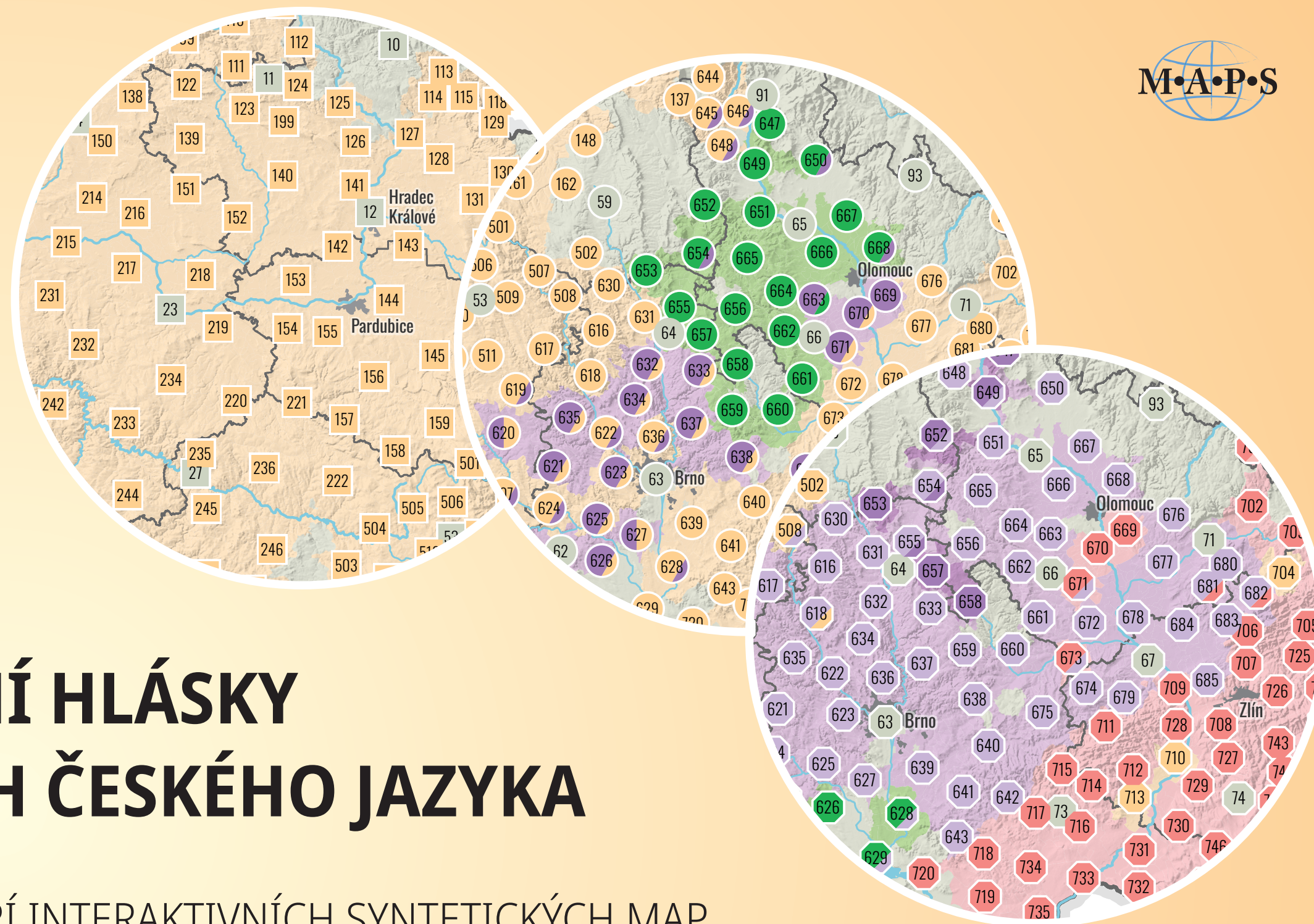

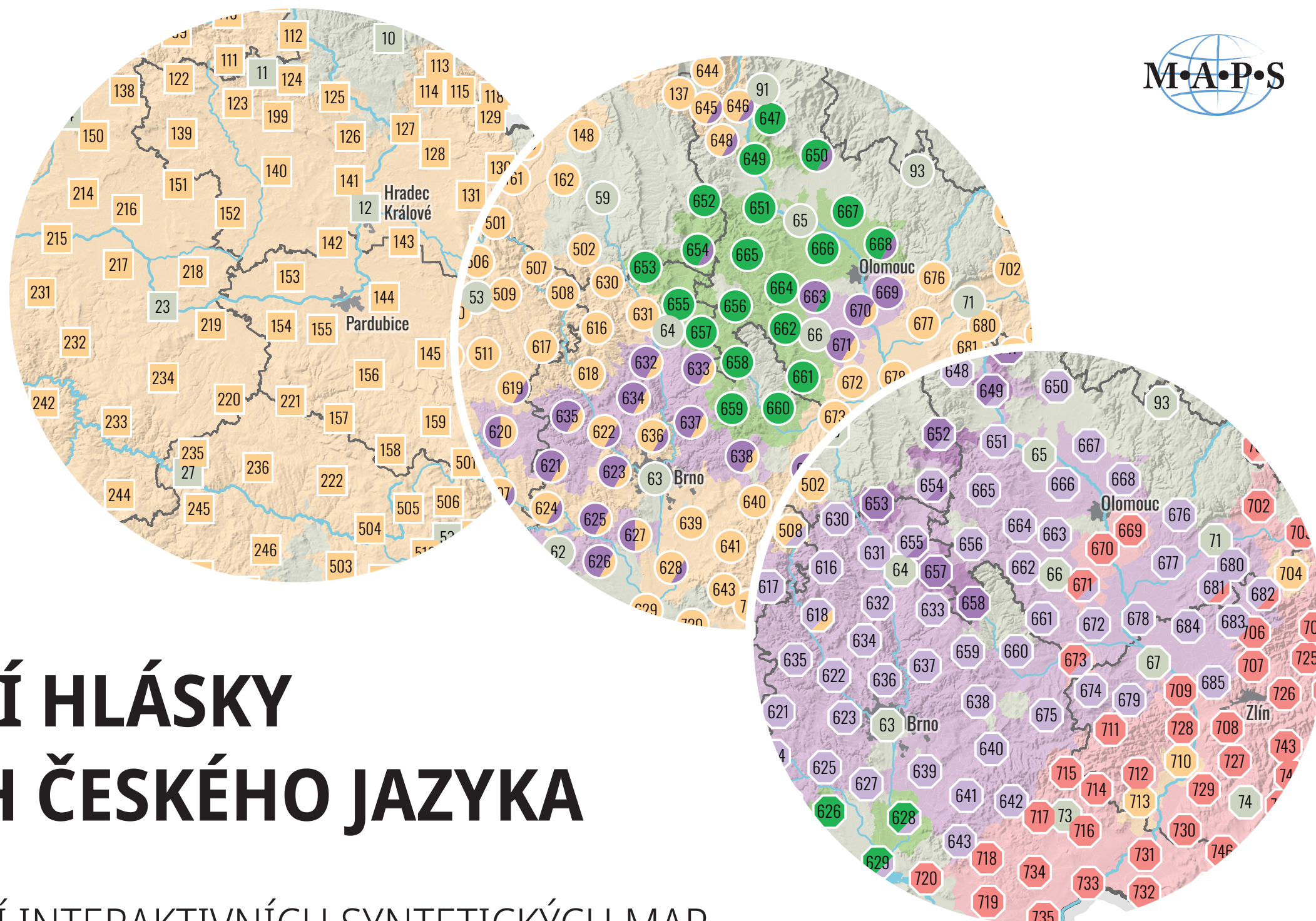

DIFERENČNÍ HLÁSKY V NÁŘEČÍCH ČESKÉHO JAZYKA

TISKOVÝ DERIVÁT TŘÍ INTERAKTIVNÍCH SYNTETICKÝCH MAP

fonomapy.jamap.cz

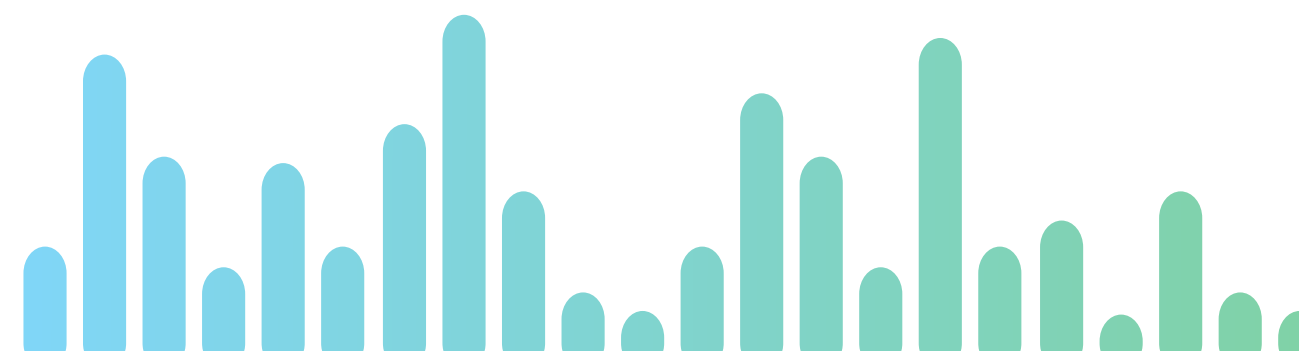

DIFERENČNÍ HLÁSKY V NÁŘEČÍCH ČESKÉHO JAZYKA

TISKOVÝ DERIVÁT TŘÍ INTERAKTIVNÍCH SYNTETICKÝCH MAP

fonomapy.jamap.cz

INTERAKTIVNÍ
SYNTETICKÉ MAPY
fonomapy.jamap.cz

DIFERENČNÍ HLÁSKY V NÁŘEČÍCH ČESKÉHO JAZYKA

TISKOVÝ DERIVÁT TŘÍ INTERAKTIVNÍCH SYNTETICKÝCH MAP

Autorský kolektiv: **Mgr. Marta Šimečková, Ph.D.¹** **RNDr. Rostislav Nétek, Ph.D.²** Ing. Josef Žižka³
Mgr. Filip Kubeček¹ prof. RNDr. Vít Voženilek, CSc.²
Mgr. Petra Přadková¹ Mgr. Radek Barvíř, Ph.D.²
Mgr. Bronislav Stupňánek, Ph.D.¹ RNDr. Alena Vondráková, Ph.D., LL.M.²
Mgr. Radek Šuta¹
Mgr. Šimon Temer¹

Pracoviště: ¹ Dialektologické oddělení, Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i.
² Katedra geoinformatiky, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci
³ Ústav počítačové grafiky a multimédií, Fakulta informačních technologií, Vysoké učení technické v Brně

Doporučená citace: ŠIMEČKOVÁ, M.; NÉTEK, R. a kol. (2025). *Diferenční hlásky v nářečích českého jazyka. Tiskový derivát tří interaktivních syntetických map.* Ústav pro jazyk český AV ČR, Univerzita Palackého v Olomouci, Vysoké učení technické v Brně.
Dostupné z: <https://fonomapy.jamap.cz/>. Edice M·A·P·S· Num. 29. ISBN 978-80-244-6723-8

Odborní oponenti metodiky: PhDr. Jarmila Vojtová, Ph.D. (Masarykova univerzita, Brno)
Ing. Pavel Seemann, Ph.D. (Kartografie Praha, ČVUT Praha)

Technická redakce a design: RNDr. Alena Vondráková, Ph.D., LL.M.; Mgr. Radek Barvíř, Ph.D.

Fotografie: archiv Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky

Ediční řada M.A.P.S. (Map and Atlases Product Series), Num. 29.

Vydala Univerzita Palackého v Olomouci pro Katedru geoinformatiky jako její 107. publikaci.

Publikace je výstupem projektu č. DH23P03OV010 Jazyková paměť regionů České republiky.
Metody strojového učení pro uchování, dokumentaci a prezentaci nářečí českého jazyka,
poskytovatel podpory Ministerstvo kultury, Program NAKI III.

© Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, Univerzita Palackého v Olomouci, Vysoké učení technické v Brně, 2025
www.JaMap.cz

DOI 10.5507/prf.25.24467238

ISBN 978-80-244-6723-8 (print)
978-80-244-6724-5 (online: iPDF)

VUP 2025/0523 (print)
2025/0524 (online: iPDF)

OBSAH

Úvod / 3

Výzkumné lokality Českého jazykového atlasu / 4

Seznam výzkumných lokalit / 5

Obalované / 6

MAPA Střídnice za staročeské tvrdé / se zaměřením na obalované / 9

Otevřené o / 10

MAPA Střídnice za staročeské u se zaměřením na otevřené o / 12

Labializované á / 13

MAPA Střídnice za staročeské ú se zaměřením na labializované á / 16

Závěr / 17

Summary / 17

Literatura / 18

Znaky a zkratky / 20

Poděkování / 20

INFORMACE O PROJEKTU

ÚVOD

DIALEKTOLOGICKÝ VÝZKUM DIFERENČNÍCH HLÁSKOVÝCH JEVŮ

Soubor syntetických map popisuje rozšíření tří diferenčních hláskových jevů charakteristických pro vybrané teritoriální dialekty češtiny. Zohledněn je jak **historický stav** zjištěný v 60. a 70. letech 20. století při celouzemním nářečním výzkumu pro *Český jazykový atlas* (1992–2011, též online; dále ČJA), tak **současný úzus**, jehož intenzivní dokumentace probíhala v letech 2023–2025. Součástí online interaktivních map jsou **zvukové záznamy**, umožňující přímý poslech sledovaných jevů v přirozeném mluveném projevu. Audiální materiál je dostupný též prostřednictvím QR kódů.

Diferenční jev a kritéria výběru

Diferenčním jevem je myšlen takový jazykový prvek, který je charakteristický výhradně pro teritoriální dialekty a jímž nedisponuje spisovný jazyk. Takové jevy lze nalézt ve všech jazykových rovinách, zde se zaměřujeme na rovinu fonetickou. Výběr mapovaných jevů proběhl s ohledem na jejich jedinečnost, systémovost, kompaktnost a ohroženost.

Jedinečnost – Zvolenými hláskovými prvky disponuje pouze určitá (menší) nářeční oblast, nejde tedy o jevy nadnářeční (interdialektické) nebo celouzemní.

Systémovost – Diferenční hlásky jsou v systému příslušného nářečí uplatňovány relativně pravidelně, jejich užití není vázáno na reliktní slova, formy či kontexty.

Kompaktnost – Jevy tvoří (víceméně ostře) ohraničené areály, jejich výskyt není omezen na roztroušené lokality.

Ohroženost – Přestože jde o jevy dosud živé, jsou v současnosti udržovány převážně příslušníky starších generací, zatímco mladší mluvčí je nahrazují přechodnými mezistupni různého charakteru nebo, a to převážně, prvky převzatými ze spisovného jazyka.

Řešitelským týmem byly vybrány tři diferenční jevy, konkrétně: obalované / (v grafice *ɹ*), otevřené o (*o*) a labializované á (*ɔ̃*).

TYPIZACE A SYNTETICKÉ MAPY DIFERENČNÍCH HLÁSKOVÝCH JEVŮ

Typizace hláskových jevů

Typizace nářečních dat zaměřená na výzkum hláskových jevů je druh **prostorové syntézy** uplatňovaný v dialektologii, při kterém se z více analytických nářečních map vyjadřujících jednotlivé nářeční podoby vybraných hlásek vymezují jejich ustálené reprezentativní typy. Takto stanovené typy slouží pro shrnující poznání hláskového jevu a představují

systematicky vymezené kategorie určující základní variantní kombinace hláskového jevu. **Typizace** redukuje individuální odchylky a činí dialektologická data snadněji interpretovatelná, protože ukazuje hlavní hláskové typy, nikoli každou jednotlivost.

Do zde představené typizace vstoupila **data** z *Dotazníku pro výzkum českých nářečí* (dále Dotazník), interního materiálu deponovaného v dialektologickém oddělení Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i. Data byla získána z rukopisně vyplněných dotazníků, které reprezentují stav nářečí 60. a 70. let 20. století u tehdejší nejstarší generace. Z nich byly extrahovány příslušné hláskové prvky, tj. veškeré střídnice za výchozí staročeské hlásky zachycené v jednotlivých výzkumných bodech se zřetelem ke sledovaným diferenčním jevům. Síť výzkumných lokalit ČJA (s. 5) pokrývá celé českojazyčné území bez pohraničí a německých jazykových ostrovů.

Typizace byla provedena na úrovni venkovských výzkumných lokalit ČJA **metodou rozhodovacího stromu**. Jde o postup, při kterém se jednotlivým prvkům (hláskám) přiřazuje určitý typ na základě předem stanovených rozhodovacích pravidel, která mají formu větvené hierarchie. Rozhodovací strom je systematická klasifikační metoda, která spočívá v tom, že se v každém uzlu klade rozhodovací otázka a podle odpovědi (ano/ne, splňuje/nespĺňuje) se pokračuje do příslušné větve. Na konci cesty stromem se určí konkrétní **typ**.

Syntetické mapy hláskových jevů

Obsah map je tvořen čtyřmi nářečními tématy a topografickým podkladem:

Typy střídnic ve výzkumných lokalitách ČJA – Typy střídnic vznikly syntézou dialektologických dat z Dotazníku. Zaznamenané jazykové doklady prošly excerpcí (na úrovni celých slov), v další fázi byly z těchto jazykových jednotek extrahovány příslušné hláskové prvky, tj. veškeré střídnice za výchozí staročeské hlásky zachycené v jednotlivých výzkumných bodech, a to se zřetelem ke sledovanému diferenčnímu jevu (např. při sledování obalovaného / šlo o střídnice za staročeské tvrdé /, tedy o / střední, tvrdé, obalované, popř. měkké). Síť výzkumných lokalit ČJA (s. 4) pokrývá celé českojazyčné území (bez pohraničí a německých jazykových ostrovů). Typy střídnic v lokalitách jsou vyjádřeny bodovými znaky s kvalitativním rozlišením na výhradní, majoritně-minoritní a vyvážené typy.

Území výhradních typů střídnic podle dat z ČJA – Z typů střídnic určených pro výzkumné lokality byly pomocí softwarového nástroje ProMAP vygenerovány plochy, ve kterých se s největší pravděpodobností vyskytují střídnice odpovídající rozložení výhradních typů ve vý-

zkumných lokalitách umístěných uvnitř těchto ploch. Při generování polygonů území výhradních typů střídnic v GIS metodou *nearest neighbour assignment* byly pro obce bez provedeného výzkumu zohledněny přírodní bariéry, které omezovaly šíření zkoumaných nářečních jevů mezi výzkumnými lokalitami (např. velké vodní toky, horská pohoří). Při generování těchto území nebylo přihlédnuto k případům dubletnosti, výpočet vycházel vždy pouze z výhradních nebo majoritních typů. Hranice těchto ploch nemusí jazykovou situaci v 60. a 70. letech 20. století odrážet přesně, neboť území nebylo výzkumem pokryto rovnoměrně. V oblastech s menším zastoupením výzkumných sond mohlo dojít k mírnému posunu skutečného rozšíření určitých hlásek. Území výhradních typů střídnic jsou vyjádřena plošnými znaky s barvami odpovídajícími typům střídnic ve výzkumných lokalitách.

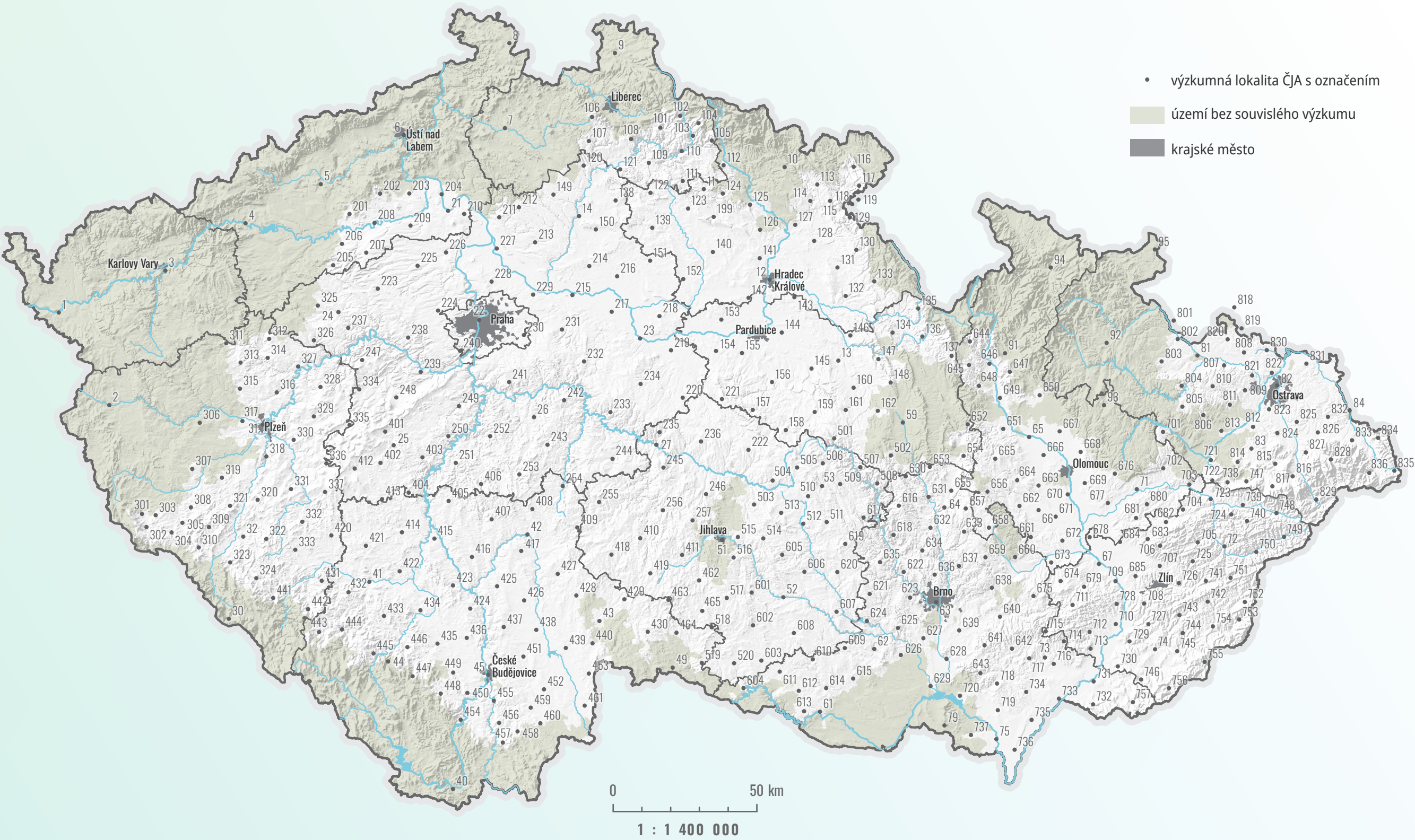
Aktuální stav střídnic – Na základě terénních sběrů uskutečněných v r. 2023–2024 (výzkum obalovaného /) a 2024–2025 (výzkum otevřeného o a labializovaného á) byla získána data pro vrstvu vyjadřující výskyt zkoumaného jevu v současném úzu nářečních mluvčích zastupujících nejstarší generace. K tomuto účelu sloužily jak výsledky tematických dotazníků, tak záznamy spontánních promluv. Zvuková kvalita sledovaných hláskových prvků byla vyhodnocována auditivní metodou. Vyhodnocení proběhlo na škále o dvou stupních, vyjadřujících výskyt, či nevýskyt jevu. V mapě je aktuální stav znázorněn bodovými znaky.

Zvukové záznamy pro poslech diferenčních jevů – Záznamy spontánních promluv jsou obsaženy v audiálních datech pořízených v r. 2023–2025. Jde o reprezentativní úseky umožňující auditivní uchoopení jak sledovaných hláskových jevů, tak dalších nářečních specifik nejen ve fonetické rovině. Záznamy byly doplněny o přepisy pořízené v dialektologické transkripci, geolokalizační údaje a základní informace o mluvčích. V online mapě jsou místa se zvukovými záznamy znázorněna jednotným bodovým znakem.

Topografický podklad – Základními prvky topografického podkladu map v měřítku 1 : 1 400 000 jsou státní hranice, síť hlavních vodních toků, půdorysy krajských měst, krajské hranice a stínovaný reliéf z dat poskytovatelů ARCDATA PRAHA, Zeměměřický úřad a Český statistický úřad.

Všechny mapy byly sestaveny v kartografickém zobrazení UTM Zone 33N (EPSG: 32633) v prostředí geografického informačního systému ArcGIS Pro.

VÝZKUMNÉ LOKALITY ČESKÉHO JAZYKOVÉHO ATLASU

SEZNAM VÝZKUMNÝCH LOKALIT

Městské lokality

1	Cheb	45	České Budějovice
2	Tachov	49	Slavonice
3	Karlovy Vary	51	Jihlava
4	Kadaň	52	Třebíč
5	Most	53	Nové Město n. M.
6	Ústí nad Labem	59	Svitavy
7	Česká Lípa	61	Znojmo
8	Rumburk	62	Moravský Krumlov
9	Frýdlant	63	Brno
10	Trutnov	64	Boskovice
11	Nová Paka	65	Litovel
12	Hradec Králové	66	Prostějov
13	Vysoké Mýto	67	Kroměříž
14	Mladá Boleslav	71	Lipník nad Bečvou
21	Roudnice n. Lab.	72	Vsetín
22	Praha	73	Kyjov
23	Kolín	74	Uherský Brod
24	Rakovník	75	Břeclav
25	Příbram	79	Mikulov
26	Benešov	81	Opava
27	Ledeč n. Sázavou	82	Ostrava
30	Železná Ruda	83	Příbor
31	Plzeň	84	Český Těšín
32	Klatovy	91	Šumperk
40	Vyšší Brod	92	Bruntál
41	Strakonice	93	Moravský Beroun
42	Tábor	94	Jeseník
43	Jindřichův Hradec	95	Osoblaha
44	Prachatice		

Venkovské lokality

101	Držkov	143	Bělečko	222	Střížov	307	Všekary	412	Věšín	454	Přísečná	611	Ctidružice	653	Roubanina	710	Huštěnovice	752	Študlov
102	Paseky nad Jizerou	144	Lány u Dašic	223	Mšecké Žehrovice	308	Lštění	413	Drahenice	455	Doudleby	612	Olbramkostel	654	Biskupice	711	Cetechovice	753	Návojná
103	Poniklá	145	Jenišovice	224	Dobrovíz	309	Černíkov	414	Cerhonice	456	Ločenice	613	Mašovice	655	Knínice u Boskovic	712	Buchlovice	754	Bohuslavice n. Vl.
104	Horní Dušnice	146	Skořenice	225	Dolín	310	Chodská Lhota	415	Oslov	457	Soběnov	614	Plaveč	656	Hrochov	713	Polešovice	755	Žitková
105	Mrklv	147	Řetůvka	226	Budihostice	311	Újezd	416	Borovany	458	Slavče	615	Morašice	657	Suchý	714	Vřesovice	756	Strání
106	Hoření Paseky	148	Kozlov	227	Kly	312	Potvorov	417	Lom	459	Třebeč	616	Tasovice	658	Otinoves	715	Jestřabice	757	Javorník
107	Všelibice	149	Březinka	228	Bašť	313	Hvoz	418	Těmice	460	Buková	617	Věžná	659	Ruprechtov	716	Vlkoš	801	Branice POL
108	Frýdštejn	150	Úherce	229	Zápy	314	Žebnice	419	Polesí	461	Rapšach	618	Lomnice	660	Radslavičky	717	Strážovice	802	Neplachovice
109	Lestkov	151	Nouzov	230	Královice	315	Nekmíř	420	Chanovice	462	Hodice	619	Heřmanov	661	Otaslavice	718	Kobylí	803	Hlavnice
110	Loukov	152	Lužec n. Cidlinou	231	Tismice	316	Hromnice	421	Čekanice	463	Světlá	620	Holubí Zhoř	662	Ohrozim	719	Velké Bílovice	804	Domoradovice
111	Nová Ves n. Pop.	153	Vlčí Habřina	232	Krymlov	317	Vochov	422	Stará Dobe	464	Volřířov	621	Zbraslav	663	Třebčín	720	Šakvice	805	Větkovice
112	Horní Kalná	154	Lipoltice	233	Losiny	318	Čižice	423	Albrechtice n. Vlt.	465	Dyjice	622	Chudčice	664	Pěnčín	721	Bernartice n. O.	806	Lukavec
113	Rtyně v Podkrkon.	155	Jezbořice	234	Chlístovice	319	Zemětice	424	Březí u Týna n. Vlt.	501	Pustá Rybná	623	Žebětín	665	Hvoz	722	Petřkovice	807	Mokré Lazce
114	Slatina nad Úpou	156	Lukavice	235	Kozlov	320	Vlčí	425	Březnice	502	Rohozná	624	Čučice	666	Příkazy	723	Juřinka	808	Bohuslavice
115	Horní Rybníky	157	Horní Bradlo	236	Tis	321	Ježovy	426	Borkovice	503	Hrbov	625	Hlína	667	Hnojice	724	Velká Lhota	809	Vřesina
116	Hlavňov	158	Studnice	237	Lašovice	322	Habartice	427	Tučapy	504	Velká Losenice	626	Jezeřany	668	Dolany	725	Trnava	810	Hlubočec
117	Machov	159	Otradov	238	Chyňava	323	Rovná	428	Pluhův Žďár	505	Světnov	627	Syrovce	669	Velký Týnec	726	Klečůvka	811	Lubojaty
118	Kudowa-Zdrój POL	160	Morašice	239	Korno	324	Nemilkov	429	Kamenný Malíkov	506	Kadov	628	Nosislav	670	Charváty	727	Částkov	812	Petřvald
119	Jakubowice POL	161	Poříčí u Litomyšle	240	Kosoř	325	Přílepy	430	Mosty	507	Ubušín	629	Ivaň	671	Hrubčice	728	Halenkovice	813	Pustějov
120	Mukařov	162	Trstěnice	241	Těptín	326	Šípy	431	Nezamyslice	508	Věstín	630	Horní Poříčí	672	Tvorovice	729	Popovice	814	Rybí
121	Všeň	199	Šárovcová Lhota	242	Ostředek	327	Kozojedy	432	Kraselov	509	Vojtěchov	631	Zboněk	673	Tištín	730	Ostrožská Lhota	815	Kozlovice
122	Střeleč	201	Raná	243	Popovice	328	Vejvanov	433	Čepřovice	510	Jámy	632	Bořitov	674	Morkovice	731	Vnorovy	816	Čeladná
123	Úlibice	202	Chrástany	244	Strojetice	329	Volduchy	434	Křtětice	511	Bobruvka	633	Šošůvka	675	Staré Hvězdlice	732	Radějov	817	Trojanovice
124	Pecka	203	Siřejovice	245	Rejčkov	330	Lhůta	435	Podeřístě	512	Krásněves	634	Lažany	676	Velký Újezd	733	Rohatec	818	Pietrowice W. POL
125	Bílá Třemešná	204	Libotenice	246	Dobrohostov	331	Chocenice	436	Zahájí	513	Bohdalov	635	Deblín	677	Vinary	734	Mutěnice	819	Krzanowice POL
126	Vilantice	205	Pnětluky	247	Broumy	332	Kramolín	437	Drahotěšice	514	Řehořov	636	Ořešín	678	Záříčí	735	Mikulčice	820	Kobeřice
127	Dolany	206	Jimlín	248	Radouš	333	Velenovy	438	Ponědraž	515	Velký Beranov	637	Habrůvka	679	Zdounky	736	Lanžhot	821	Děhylov
128	Slavětín n. Metují	207	Hříškov	249	Velká Lečice	334	Drozdov	439	Mláka	516	Příseka	638	Habrovany	680	Radotín	737	Hlohovec	822	Petřkovice
129	Česká Čermná	208	Orasice	250	Drevníky	335	Těně	440	Lásenice	517	Hladov	639	Telnice	681	Nahošovice	738	Hodslavice	823	Stará Bělá
130	Kounov	209	Brníkov	251	Svatý Jan	336	Číčov	441	Jiříčná	518	Červený Hrádek	640	Hodějice	682	Loukov	739	Zubří	824	Staříč
131	Trnov	210	Bechlín	252	Křečovice	337	Čížkov	442	Nezdice na Šum.	519	Báňovice	641	Bošovice	683	Hlinsko p. Hostýnem	740	Valašská Bystřice	825	Sedliště
132	Libel	211	Strážnice	253	Smilkov	401	Drahlín	443	Stachy	520	Mladoňovice	642	Žarošice	684	Němčice	741	Ublo	826	Vojkovice
133	Liberk	212	Sedlec	254	Šebířov	402	Vysoká u Příbramě	444	Onšovice	601	Heraldice	643	Boleradice	685	Mysločovice	742	Újezd	827	Janovice
134	Žampach	213	Krpy	255	Bratřice	403	Horní Hbity	445	Lažiště	602	Cidlina	644	Písařov	701	Spálov	743	Pozlovice	828	Morávka
135	Klášterec n. Orlicí	214	Všejanya	256	Velký Rybník	404	Zalužany	446	Hracholusky	603	Nové Syrovce	645	Jedlí	702	Olšovec	744	Přečkovice	829	Staré Hamry
136	Mistrovice	215	Semice	257	Šimanov	405	Kovářov	447	Jáma	604	Oslnovice	646	Chromeč	703	Milotice n. Bečvou	745	Nezdenice	830	Hať
137	Horní Heřmanice	216	Chleby	301	Postřekov	406	Ředice	448	Rojšín	605	Pavlínov	647	Dlouhomilov	704	Lhota	746	Boršice u Blatnice	831	Dolní Lutyně
138	Obruby	217	Vrbová Lhota	302	Chodov	407	Božejovice	449	Čakov	606	Hodov	648	Lupěné	705	Hošťálková	747	Veřovice	832	Hradiště
139	Údrnice	218	Ohaře	303	Draženov	408	Sedlečko	450	Vrábče	607	Sedlec	649	Bohuslavice	706	Rusava	748	Prostřední Bečva	833	Oldřichovice
140	Myštěves	219	Svatý Mikuláš	304	Mrákov	409	Prasetín	451	Hůrky	608	Příložany	650	Šumvald	707	Fryšták	749	Velké Karlovice	834	Nýdek
141	Neděliště	220	Přibyslavice	305	Zahořany	410	Myslotín	452	Kojákovice	609	Rešice	651	Palonín	708	Lhota	750	Halenkov	835	Bukovec
142	Sedlice	221	Běstvína	306	Sulislav	411	Rohozná	453	Staňkov	610	Slatina	652	Bohdalov	709	Kvasice	751	Lužná	836	Dolní Lomná

Venkovské výzkumné lokality v Polsku (přhraniční oblast) mají za názvem označení **POL**.

OBALOVANÉ L

VYMEZENÍ POJMU

Tzv. obalované / (v grafice *ɥ*) je diferenční hláska typická pro jihovýchodomoravské a slezskopolské dialekty. Projevuje se **zvláštní artikulací** od původu tvrdého / (t) **blíží se vokálu u** (např. *kúpiɥ* ‚koupil‘, *mɥadí* ‚mladý‘, *ɥaciní* ‚laciný‘).

Výslovnost obalovaného / je nejčastěji popisována jako zvláštní zvuk mezi *u* a *v* (Bartoš, 1886, s. 28), některé prameny nadto naznačují existenci minimálně dvou realizací, kdy jedna je hodnocena spíše jako konsonantická či semivokální, druhá jako ryze vokalizovaná, tj. shodná s *u*-ovým vokálem (Svěrák, 1966, s. 8–9, 13, 15–16, 35). Artikulaci *ɥ* podrobně popsal František Trávníček (1935, s. 132, 133) – v jeho interpretaci jde o / velární, při jehož realizaci „špička jazyka tvoří závěr dále vzadu než při / a zadní část hřbetu je asi v téže oblasti jako při zadopatrovém *o* n. *u*“ (tamtéž, s. 133). S ohledem na současný stav bádání a s oporou ve zvukových záznamech jevu lze hlásku označit s velkou mírou pravděpodobnosti za **znělou labiovelární aproximantu**, jež může v konkrétních pozicích nabývat různých stupňů velarizace.

Vlivem obalované výslovnosti / je usnadněno **splyvání nově vzniklého *ɥ* s vokálem *u*/*ú*** (např. *duúhí* > *dúhí*, *vúu* > *vú*), méně často s dalšími vokály (např. *ɥokša* > *okša*, *ɥopata* > *opata*). Ve starší literatuře, např. v pracích Bartošových, se z toho důvodu termínu obalování (respektive *obaťování*, *obaťkování*) užívalo též pro zánik *l*-ové hlásky.

Doplňme, že **obalování** (a s ním i obalované /) je termín ustálený výhradně v českém jazykovědném prostoru (např. Kellner, 1946, s. 72; Bělič, 1972, s. 28, 269; Kloferová, 2017). V zahraničních pracích se v souvislosti s obdobnými procesy, při nichž je *l*-ová hláska nahrazena samohláskou nebo polosamohláskou, užívá označení **vokalizace** (např. angl. *vocalization*, něm. *Vokalisierung*, rus. *вокализация*). V tomto ohledu se vymyká ještě polonistika, v níž se vžilo pojmenování *walczenie*.

PŮVOD OBALOVANÉHO L

Podle Jana Gebauera (1963, s. 353) disponovala **praslovanština** zpočátku jedním /, a to středním. Postupným vývojem k němu přibýlo / měkké (ze skupení *lj*, např. **volja* > *vóla*, dn. *vúle*) a tvrdé (asimilací před zadními vokály). Koexistence tří *l*-ových hlásek (*l*, *l'*, *ɫ*) však nezapadala do pozdějšího konsonantického systému, který byl založen na **měkkostní korelaci**. Výsledkem bylo vytvoření **opozice / tvrdé – / netvrdé**, přičemž netvrdé / vzniklo splynutím měkké a střední varianty (Gebauer, 1963, s. 353–356). S tímto pojetím nesouhlasil Trávníček (1935, s. 132), podle něhož v praslovanštině existovaly pouze dvě *l*-ové hlásky, a to *l'* a *ɫ*.

Nespornou existenci dvojího / **ve starších vývojových fázích češtiny** dokazují jak přímá dobová svědectví v jazykově reflexivních textech

(např. Klatovský z Dalmanhorstu, 1564, B4v–B5r; Hus, 1963, s. 147), tak starší grafika, v níž se znak pro tvrdé / uplatňoval ještě na konci 19. století, byť v tomto pozdním období již značně nesystematicky (k variantnosti zápisů viz např. Gebauer, 1963, s. 357–358; Porák, 1983, s. 81–83). Dvojí / bylo původně rozšířeno pravděpodobně po celém českojazyčném území a stalo se též na dlouhou dobu pevnou složkou kulturního jazyka.

L-ové hlásky začaly v souvislosti s depalatalizačními procesy **splyvat ve střední /**, které je součástí dnešní spisovné češtiny a které se rovněž dočkalo přijetí ve většině teritoriálních dialektů českého jazyka. Svědectví o zániku dvojího / pro Prahu a okolí podal už Jan Hus na začátku 15. století. Dvojí / následně ustupovalo od středočeské oblasti směrem k okrajům českojazyčného území a na východ, kolem r. 1975 tvořilo kompaktní areál pouze ve východomoravské a slezské nářeční skupině, zatímco v severovýchodočeské a jihočeské oblasti byly evidovány pouhé relikt (Stupňánek a Vondráková, 2022b, s. 27–28).

V jihovýchodomoravském a česko-polském prostoru přešlo tvrdé / v obalované /. Důvodem pro tuto změnu byla **artikulační blízkost tvrdého /**, pravděpodobně velárního (Trávníček, 1935, s. 133), **k zadním vokálům**, a to zejména k vokálu *u*. O této blízkosti svědčí mj. tendence nahrazovat staročeské slabikotvorné *ɫ* skupením *lu* (srov. staročeskou formu *chlum* a novočeskou *chlum*). Nelze stanovit, kdy došlo ke vzniku obalovaného /, neboť nám ze starších vývojových období češtiny nejsou známy žádné záznamy, a to ani z rukopisné tvorby. Gebauer (1963, s. 365) sice dokládá z *Evangeliiáře olomúckého* z r. 1421 zápis *wywowafe* (tj. *vyvoťáše*), připouští však, že nemusí jít o reflexi obalovaného /, nýbrž o písarskou chybu.

Vokalizace *l*-ové hlásky je doložena **napříč dalšími (nejen) slovanskými jazyky**, v nichž jsou za původně tvrdé / střídnice *w*, *v*, *u*, *o*, *a*, *ä* (viz např. Večerka, 2009; Telezhko, 2020). Obalované / je ve slovanském prostoru jevem málo zastoupeným, jak dokládá jazykový materiál získaný sběry v letech 1965–1973 pro *Slovanský jazykový atlas*. Videlitelné je to u dotazníkové položky č. 3235 **b/ol/to* („bláto“), která byla zmapována v 9. svazku (Ireinová a Přadková, 2009, s. 114–115). Z takto zpřístupněných dat lze vyčíst rozšíření *ɥ* v polštině, okrajově pak v dialektech češtiny, slovenštiny a slovinštiny (včetně výskytu na území Rakouska). Ve slovenštině však bylo *ɥ* rozšířeno o něco hojněji, než ukazují data ze *Slovanského jazykového atlasu*. Užití určité střídnice je totiž ovlivněno řadou faktorů, mj. hláskovým okolím, slovním tvarem nebo konkrétním slovem. Např. formy *l*-ového participia, prezentované v *Atlase slovenského jazyka* (Štolc a kol., 1968, s. 229) položkou „kúpil“, ukazují na výskyt *ɥ* na východním okraji východoslovenských nářečí, v jihozápadní části západoslovenských nářečí, též v nářečích stredoslovenských. Podstatné je, že *ɥ* tvoří ve slovenštině souvislý pás na západě, který navazuje na jihovýchodomoravský areál s toutéž střídnicí (srov. též položku „bláto“; tamtéž, s. 226, 229). Obdobnou

areálovou návaznost sledujeme u slezskopolských dialektů. Dodejme, že v polštině se obalování začalo objevovat od 16. století, později se stalo součástí spisovného jazyka, v němž znak *ɫ* odpovídá výslovnosti [w].

Z řečeného lze odvodit domněnku, že vznik obalovaného / v případě českého území mohl být **podpořen vývojem v zahraničních centrech**, odkud se jev šířil, přičemž k jeho přijetí do systému hlásek napomohly dva faktory. Jedním z nich byl samotný charakter staročeského *ɫ*, které bylo blízké k zadním vokálům a rovněž mělo předpoklady k vokalizaci (srov. jeho schopnost plnit jádro slabiky, též možnost rozlišovat délku). Druhým faktorem byly posuny v konsonantickém systému, do něhož již koncept dvojího / nezapadal; tím byl vynucen další vývoj tvrdého / jakožto příznakového členu původního páru, což vedlo jednak k jeho přechodu v jinou střídnici (*ɥ*), jednak v některých případech přímo k elizi (např. toponymum *Chlum* > *Chum* /nedošlo-li ke vzniku přechodného mezistupně *Chɥum*/).

ÚZEMNÍ ROZŠÍŘENÍ OBALOVANÉHO L

Přítomnost obalovaného / byla zjišťována v rámci **celoúzemního nářečního výzkumu**, který v letech 1964–1972 realizovalo tehdejší dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český ČSAV. Věnováno mu bylo několik položek Dotazníku, z nichž byly formou map a komentářů **zpracovány v ČJA** jen dvě, a to „vůl“ a „tlustý“. V případě dalších položek zůstalo obalované / zpravidla nereflektováno a mapy byly orientovány na případy splynutí *l*-ové a *u*-ové hlásky (viz položky „hluboký“, „žlutý“, včetně příkomentovaných položek „člunek“, „klubko“). Existence *ɥ* je několikrát zmíněna u dalších atlasových položek, např. u tvarů *l*-ového přičestí, pozornost mu však u nich nebývá věnována, neboť je s ním pracováno jako s dalšími pravidelnými regionálními obměnami. Takovéto hlásky bývají v ČJA nahrazeny hláskami zástupnými, shodnými se spisovným jazykem, přičemž na variantní znění daného segmentu slova je poukazováno pouze v prvním oddíle atlasových komentářů pomocí podtržení (např. zástupná forma *zuł* zastupuje tvary *zul*, *zuł*, *zuɥ*). Tímto způsobem je odkázáno na seznamy a mapy **pravidelných regionálních obměn**, které jsou dostupné na začátku každého svazku ČJA. Realizace *l*-ového fonému jsou zachyceny v mapě E pod izoglosami E4a (proti sobě jsou tu postaveny areály se středním / a s fonologickou opozicí *l*–*ɫ*) a E4b (v areálu *l*–*ɫ* je kontrastivně vytyčena oblast s dvoučlenným systémem *l*–*ɥ*). Hranice byly stanoveny na základě rozšíření slovesných forem *lepil* × *lepił* × *lepiɥ*.

Dvě položky Dotazníku (v části B – Gramatické dodatky) byly navíc *l*-ovým hláskám věnovány souhrnně, a to položka číslo 2187 „dvojí l, tvrdé l: l – l; l – l'; l – l''“ a 2188 „významotvorný rozdíl v dvojicích slov (jedla × jedla, lež × lež)“. I k těm je zapotřebí přihlížet pro pochopení dobového úzu, též jeho dalšího vývoje.

Ze všech mapových zpracování – a rovněž ze zde představené mapové syntézy – je zřejmé, že *u* bylo v 60. a 70. letech 20. století soustředěno do jihovýchodní části východomoravského areálu, dále do severního okraje slezskomoravských nářečí a do oblasti nářečí slezskopolských. Separátní výskyt byl zaznamenán také ve dvou obcích na Novojičínsku, a to ve Spálově (výzkumný bod č. 701) a Hodslavicích (738).

Mapa vytvořená syntetickou metodou **přibližuje jev ze všech dosud vzniklých kartografických zpracování nejdetailněji**. V jihovýchodomoravských bodech 732 a 734, spadajících podle ČJA do areálu s výhradním obalováním, bylo zachyceno, byť u některých mluvčích řídce, také jediné / vytlačující starší opozitnost *u*–*l*. V bodě 734 však není náhradní střídnicí / střední, nýbrž / „měkčí“, jak je uvedeno v gramatických dodatcích Dotazníku. Další rozdíly se týkají slezských dialektů. Z ČJA by mohlo plynout, že byl severní a východní areál propojen, při bližším ohledání zde však existuje předěl zahrnující body 830 a 831. Tvůrci ČJA při popisu těchto bodů patrně přihlídlí k **úzu mladších generací**; obalované / se tu v době celouzemního výzkumu teprve začalo prosazovat pod vlivem sousedních areálů, v nichž měla tato hláska silné postavení, a to i díky opoře v polštině, šířené prostřednictvím místních polských škol. Součástí úzu starších účastníků výzkumu, z jejichž odpovědí v syntetické mapě konzistentně vycházíme, však bylo prokazatelně / tvrdé, nikoliv obalované. Tytéž generační rozdíly, kdy mladší mluvčí inklinovali k obalovanému /, byly zjištěny i v dalších místech slezského areálu (808, 822). Z vývojového hlediska je zajímavý zápis v dotazníku z Hatě v okrese Opava (830), v němž se lze dočíst, že pro nejstarší vrstvu místního dialektu bylo charakteristické tvrdé /, u střední a zčásti i mladší generace se prosadilo / obalované, ovšem u nejmladších mluvčích došlo k opětovnému návratu k *l*.

Také v úzu starších generací lze pozorovat jisté nesoustavnosti; např. v bodě 820 bylo patrně původní *l* silně potlačeno obalovanou realizací a zjištěno bylo jen u dvou nejstarších respondentů, avšak značně nedůsledně. Jiným příkladem je bod 832, kde byl korelační pár *u*–*l* sporadicky nahrazován fonémy *l*–*l*/. V obou případech, v bodě 820 i 832, však šlo o okazionalní projevy.

Rešerší dalších nářečních popisů lze dojít k závěru, že v minulosti mělo *u* **mnohem větší rozsah**. Jeho existence je doložena v některých dalších lokalitách jihovýchodomoravských (Bartoš, 1886, s. 28, 33, 35, 36, 37, 38, 46; o obalovaném / v Cetechovicích viz Nábělek, 1913, s. 3), severovýchodomoravských (Bartoš, 1886, s. 66, 96; Bělič, 1972, s. 27) a také středomoravských, byť zde velice zřídka (Bartoš, 1895, s. 46).

Pokud bychom jako **nepřímé svědectví** o provedeném obalování, tj. o změně *l* > *u*, hodnotili také případy **splynutí etymologického *l* se zadními vokály *u*, *o*, *y* a se středním vokálem *a*** (např. *čovek* ‚člověk‘, *mynář* ‚mlynář‘, *povidaa* ‚povídala‘, viz Trávníček, 1935, s. 134), museli by-

chom hranice jevu rozšířit ještě více. Podmíněnost vypuštění *l*-ové hlásky její obalovanou výslovností je však sporná. Stejně tak jsou nejisté další doklady čerpané zvláště ze severovýchodočeské nářeční oblasti. Některé z nich lze vyložit specifickým vývojem tzv. pobočných slabik, které byly odstraňovány různým způsobem, mj. náhradou *l* > *u* > *v*, např. *vžice* (= dn. spis. *lžice*), *vhát* (= *lhát*); srov. též formace *vrdlouhat*, *vrλουhat*, *vorlouhat* aj. (z původního spojení v *hrdlo lháti*), u nichž došlo ke vzniku diftongu *ou*. Luděk Bachmann (2001, s. 42) uvedl další doklady, které nazval „reflexy tvrdého *l*“, jako *kořauka*, *třezauka*; podle ústního sdělení dialektoložky Jarmily Bachmannové však byl znak *u* dobově užíván pro tvrdou výslovnost *l*-ové hlásky, nikoliv pro realizaci obalovanou.

U některých lokalit **není status *l*-ové hlásky zcela jasný**; střidnicí za staročeské *l* bylo buď *u*, nebo hláska velice blízká. V Holešově se prý starší, nářečně náležitě *l* místy vyslovovalo „drsně a temně“, a tak znělo „bezmála jako *u*“ (Bartoš, 1891, s. 415). Také v Hranicích na Přerovsku shledal „nezvyklou výslovnost“ tvrdého / Josef Skulina (1957, s. 2), daný jev tu podle něj souvisel s vlivem němčiny, v níž bylo *l* někdy artikulováno obalované (tamtéž, s. 6–7). V Zubří na Vsetínsku se pak *l* prý vyslovovalo „tuze tvrdo, jako *v*“ (Bystřina, 1924, s. 202), tvrzení je v daném zdroji podloženo doklady zapsanými jako *byvo*, *košuva*, *kupovavo*, *motovidvo*, *mvadý*, *mydvo*, *šidvo*. K tomu srov. Bartošův poznatek o bánovském nářečí, v němž „*l* mezi dvěma samohláskami, po *s* a *ve* příponě *lo*, *dlo* zní zvláštním zvukem mezi *u* a *v*: *stodova*, *suova*, *suáma*, *mydvo*, *skvo*“ (Bartoš, 1886, s. 28).

Vzhledem k výrazné diferenciaci jevu oproti spisovnému střednímu /, které jsou si vědomi i jeho nositelé, se obalovanému / dostalo dostatek pozornosti ve starší literatuře. I z ní lze odvodit **postupnou regresi** výskytu ve vybraných obcích. Náhrady obalovaného / jeho střední variantou si všímal během svého výzkumu v dolním Pomoraví František Svěrák (1966, s. 16). Nivelizační proces tu byl prý započat u tehdejší mladší generace, ovšem v obci Ldná prý i nejstarší mluvčí od *u* upouštěli, a to v adjektivních tvarech s měkkým *i*-ovým vokálem (např. *opilí chųap* namísto *opiųi*; tamtéž, s. 24). Obalované / bylo v minulosti patrně rozšířeno také v Miloticích na Hodonínsku, Starém Městě u Uherského Hradiště, Svatobořicích (dnes Svatobořice-Mistřín) a Vacenovicích na Hodonínsku (Bystřina, 1924, s. 152, 160–161). Lítost nad ústupem této regionální hlásky projevil Maxmilián Kolaja, a to v souvislosti se zmíněnými Svatobořicemi: „Opravdu, obalované / (*u*) zemře s naší generací! Byl jsem onehdy ve Svatobořicích, kde se dříve všeobecně vyslovovalo obalované / (*u*), mluvil jsem s lidmi různého věku, ale obalovaného / (*u*) jsem se nedočkal. Tím méně jsem je mohl slyšet ve škole, ač děti mluvily úplně nenuceně. Paní K. ze Svatobořic, 70letá, která věděla, oč mi jde (...), mi řekla, že vysloví-li někdy slovo s obalovaným / (*u*), lidé se ohlížejí, jako by řekla něco neobvyklého“ (Kolaja, 1958, s. 282).

Obalování bylo natolik distinktivním nářečním rysem, že vedlo ke vzniku **obyvatelských přezdívek, posměšků a vtipů**. Různé škádlivé formule zapsal Otakar Bystřina, například obyvatelům Starého Města se prý dříve přezdívalo *Báyešané* (Bystřina, 1924, s. 160–161) podle výslovnosti *báyeš* namísto *báteš* („vdolek“, též „bramborová placka“). Bystřina rovněž zaznamenal vtipy spojené s obcemi Bánov (*pokud má koza lój? – Až po Bánov, od Bánova má uój*; tamtéž, s. 178) a Topolná (*Hádejte, pokud’ je kráva bílá! – Po Topolnú, lebo stád’ je bíųá*; tamtéž, s. 162). Druhá jmenovaná hříčka byla ostatně potvrzena i terénním výzkumem v r. 2023, avšak v souvislosti s Kunovicemi. V Bystřici pod Lopeníkem byla v rámci téhož výzkumu zjištěna též přezdívka *ųouáci* jako souborné označení obyvatel obcí na východním Uherskobrodsku užívajících obalované /.

SESTAVENÍ A INTERPRETACE MAPY

Tematický obsah syntetické mapy tvoří tři témata, digitální verze mapy obsahuje navíc vrstvu zvukových záznamů.

Typy střidnic za staročeské tvrdé / (*l*) ve výzkumných lokalitách ČJA

Typy jsou výsledkem syntézy střidnic za staročeské tvrdé / (*l*, *u*, *l*) u **9 položek** čerpaných z rukopisných záznamů v Dotazníku, a to „bláto“ (položka č. 1548), „holub“ (965), „jabloň“ (1163), „louka“ (1200), „sádlo“ (519), „stůl“ (263), „třást, prét. třásl“ (1162), „větev“ (1306), „žloutek“ (437). U předposledně jmenované položky byly sledovány pochopitelně pouze hláskové obměny nářečního lexému *haluz/a*. Položky byly zvoleny ve snaze o vytvoření reprezentativního vzorku s výskytem sledovaného jevu v různých pozicích, a to v násloví, uvnitř slova i na jeho konci. Při výběru bylo přihlédnuto rovněž k hláskovému okolí, zařazena byla účelově i slova umožňující splývání *l*-ové hlásky s *u*-ovým vokálem. Nebyly naopak zařazeny výrazy vykazující nepravidelný vývoj; takovým příkladem jsou slova *cibule*, *košile* s nadměrným výskytem tvrdého / nebo *lžice* (včetně slovtvorné varianty *lžička*), kde se náslovné *l*- v souvislosti se zánikem tzv. pobočných slabik vyvíjelo v nářečích značně nepředvídatelně, srov. obměny *žice*, *vžice*, *žlíce* evidované převážně v Čechách. Typy jsou vyjádřeny bodovými znaky v místech výskytu jednotlivých hlásek.

U excerpovaných forem byly extrahovány sledované hláskové proměnné. Případy, u nichž bylo obalované / zachyceno v oslabené realizaci (v Dotazníku graficky vyznačeno horním indexem) nebo v nichž došlo ke splnutí typu *stůl* > *stú* v areálu s potvrzeným výskytem *u*, byly vyhodnocovány jakožto projevy obalování. **Typizací podle rozhodovacího stromu** byly vymezeny 3 typy s výhradním výskytem konkrétní střidnice u všech podkladových položek, 5 typů s převahou jedné hlásky a zároveň minoritním výskytem střidnice odlišné fonetické platnosti a 1 typ s vyváženým podílem dvou střidnic.

Z celkového počtu 420 venkovských lokalit byl u 382 z nich (91 %) identifikován výskyt jediné střidnice, z čehož 327 obcí (78 % všech výzkumných bodů) spadá do areálu výlučného užívání středního /, zatímco zbylé dva areály jsou značně menší – tvrdé / bylo jako nedubletní střidnice stanoveno ve 42 obcích (10 %) a obalované / pouze ve 13 (3 %). Stejně tak mají ve výsledné syntéze menšinový podíl případy dubletnosti (38 bodů, 9 %), soustředěné převážně do východního okraje zkoumaného území. V rámci těchto smíšených typů převládají lokality s majoritním výskytem tvrdého / a minoritním zastoupením středního / (30 lokalit, 7 % ze všech), ostatní smíšené typy jsou sporadické či ojedinělé (8 obcí, 2 %).

Z mapy plyne, že **střední /** je rozšířeno v celých Čechách, též ve většině středomoravských dialektů, zasahuje dokonce do okrajových jihovýchodomoravských lokalit a do bodu 756. **Tvrdé /** je charakteristické pro severní podskupinu východomoravských dialektů a většinu slezskomoravské nářeční podskupiny, dále pro přilehlé severní části jihovýchodomoravského areálu a pro nářečí kojetínsko-přerovského typu. Výskyt **obalovaného /** byl podrobně popsán v předchozí kapitole.

Do výzkumu nebyly zahrnuty ojedinělé zvláštnosti nesystémové povahy. Jde jednak o měkkí výslovnost středního / (zaznamenána byla v bodech 614, 615, 660), jednak o relikt tvrdého /. Ty byly zjištěny zejména ve skupení *dto* (např. *midto*, *sadto*, takto třeba v bodě 644), ve tvarech *l*-ového přičestí (např. *jedla* /ona/ jedla', 645, 677) nebo v dalších ojedinělých slovech (např. *lamp*, *pluch*, 679). Někdy jde o nepatrný výslovnostní rozdíl (458, 674, 672), jehož interpretace není jednoznačná, srov. záznam ze Sulislavi (306): „/ je zde výslovností podobno / německému. Pravděp. už nejde o / vůbec, jak jsme se s Mazlovou dříve domnívali. Zbytky, které mohly být, patrně zmizely s vymřením st. generace“ (Dotazník, č. 306, list 154). Vzhledem k okazionálnímu výskytu nebyly tyto relikt do mapování zahrnuty.

Území typů střidnic za staročeské tvrdé / (ʔ) podle dat z ČJA

Územní rozšíření výhradních typů střidnic bylo vygenerováno softwarem ProMAP. Výpočet byl proveden na základě predikce hodnot v lokalitách nezahrnutých do přímého výzkumu. Predikce vycházela z údajů o majoritních typech střidnic získaných z výzkumných venkovských lokalit ČJA. Aplikovaný algoritmus současně zohledňuje jak geografickou blízkost jednotlivých bodů, tak i váženou míru podobnosti jejich hláskových realizací.

Digitální zpracování vstupních dat poskytuje pouze aproximaci reálného jazykového stavu, z toho důvodu byl její výsledek v oblasti výskytu obalovaného / na jihovýchodní Moravě, pro kterou máme oproti slezskému areálu dostatečnou oporu v datech, **manuálně korigován**. Tato korekce proběhla na základě: 1) údajů ze starší odborné literatury (zejména Kolaja, 1934, 1958; Svěrák, 1966; Chloupek, 1971; Dobrovolská, nedat.),

2) výsledků přímého současného výzkumu (k tomu viz níže), 3) současné percepce staršího stavu ze strany místních respondentů coby pamětníků. Díky tomu vznikla dosud **nejpřesnější mapa rozšíření obalovaného /** zobrazující předpokládaný stav jevu v 60. a 70. letech 20. století.

Do areálu s obalovaným / byly ručně přiřazeny tyto lokality: Bánov, Bílovice, Bystřice pod Lopeníkem, Dubňany, Hluk, Charvátská Nová Ves (část Břeclavi), Jarošov (část Uherského Hradiště), Kněžpole, Kozojídka, Kunovice, Ladrná, Lipov, Louka, Mistřín (část Svatobořic-Mistřína), Nedachlebice, Petrov, Poštorná (část Břeclavi), Prušánky, Ratíškovice, Sudoměřice, Suchá Loz, Suchov, Topolná, Včelary (část Bílovic), Veselí nad Moravou, Vnorovy, Zarazice (část Veselí nad Moravou). Naopak z oblasti obalovaného / byly vyňaty ty lokality, pro něž daný jev nebyl v tradičním jádru dialektu nikdy potvrzen: Drslavice, Hradčovice, Lhotka (část Hradčovic), Strážnice, Veletiny.

V ojedinělých případech bylo nutno pro 60. a 70. léta počítat se zánikem jevu, např. v obci Karlín na Hodonínsku bylo obalované / dříve sice zachyceno Kolajou (1934, s. 7, 22), ovšem podle Svěráka (1966, s. 8) již šlo o oblast s výskytem jediné /, a to středního. Obdobně Kolaja později aktualizoval stav v případě Svatobořic (dnes spojených s Mistřínem), v nichž bylo kdysi obalování součástí tradičního dialektu, avšak v době pozdějších Kolajových výzkumů již došlo k jeho útlumu (Kolaja, 1934, s. 7, 22; týž, 1958, s. 282; někdejší obalování tu potvrdil i Bystřina, 1924, s. 152).

Výsledné areály jsou znázorněny plošnými znaky s barvami odpovídajícími výhradním typům střidnic ve výzkumných lokalitách.

Výskyt obalovaného / (ɥ) v současnosti

Terénní výzkum aktuálního stavu obalovaného / probíhal v roce 2023, částečně i v roce 2024, a to většinou v lokalitách s prokázanou existencí daného jevu ve starších zdrojích. Získaná data pocházejí z 67 obcí (nebo jejich částí) od celkem 226 mluvčích (k přípravě a realizaci výzkumu viz Šimečková a Temer, 2025). V rámci těchto obcí **se obalované / podařilo zachytit v 79 % lokalit**, z čehož lze odvodit jeho dosud pevné postavení jak v jihovýchodomoravském areálu, tak ve Slezsku, v němž bylo potvrzeno i rozšíření do oblastí s historickým tvrdým /, a to v návaznosti na tendence zjištěné již výzkumem v 60. a 70. letech (viz kapitola Územní rozšíření obalovaného /). Obalování bylo zdokumentováno též v obcích Spálov a Hodslavice na Novojičínsku. K oslabení nebo zániku jevu došlo naopak v některých obcích v okolí Břeclavi, dále na západním a severním Hodonínsku a částečně i na Uherskohradištsku. Celkově však lze konstatovat dosud živé užívání jevu, a to i přes starší negativní prognózy předpokládající jeho zánik už kolem poloviny 20. století (Kolaja, 1958).

Výzkum probíhal metodou polořízeného rozhovoru doplněného dotazníkovým šetřením, přičemž při vyhodnocování ne/výskytu obalovaného / bylo přihlíženo primárně ke spontánním projevům. Je nutno upozornit, že výzkumníci pracovali s omezeným počtem mluvčích; je tudíž možné, že v některých lokalitách, v nichž obalování nebylo zjištěno, dosud existují jedinci daný jev používající (např. v Topolné na Uherskohradištsku byl výzkumný tým upozorněn na poslední aktivně obalující mluvčí, avšak kvůli vysokému věku a zdravotnímu stavu již nebylo možné s ní pořídit nahrávku). Představený stav nadto **nevypovídá o nářečním stavu celé obce**; respondenti byli vybíráni účelově ze zástupců starších generací jakožto nositelů starší vrstvy místního dialektu. Vzhledem k současné globalizaci a k dalším faktorům vedoucím k nářeční nivelizaci žijí v místech stanoveného výskytu obalování i lidé, kteří jev uchovávají již jen v pasivní paměti, nebo ho ani nikdy neužívali. U mladších generací je pak obalování jevem řídkým; pouze mezi členy folklorních souborů a jinými nositeli folklorismu je *ɥ* udržováno více, částečně jde však o umělou konzervaci, případně o obnovu jevu s přerušovanou kontinuitou.

O aktivním výskytu obalovaného / se lze přesvědčit na podkladu **36 výběrových audiozáznamů**, které jsou součástí online interaktivní webové mapy. Prostřednictvím nahrávek a k nim připojených prepisů lze sledovat různé výslovnostní realizace hlásky, též různou míru jejího zastoupení – v některých projevech je uplatňována s velkou pravidelností, v jiných je stav naopak rozkolísaný a obalované / je nahrazováno většinou *v* / středním.

Fotografie z výzkumu

Online dostupné
zvukové ukázky

STŘÍDNICE ZA STAROČESKÉ TVRDÉ ℓ SE ZAMĚŘENÍM NA OBALOVANÉ ℓ

Typy střídnic za staročeské tvrdé ℓ ve výzkumných lokalitách ČJA

Typy výhradních střídnic

- výhradní obalované ℓ (μ)
- výhradní tvrdé ℓ (ℓ)
- výhradní střední ℓ

Typy vyvážených střídnic

- vyvážené obalované ℓ (μ) a tvrdé ℓ (ℓ)

Typy majoritně-minoritních střídnic

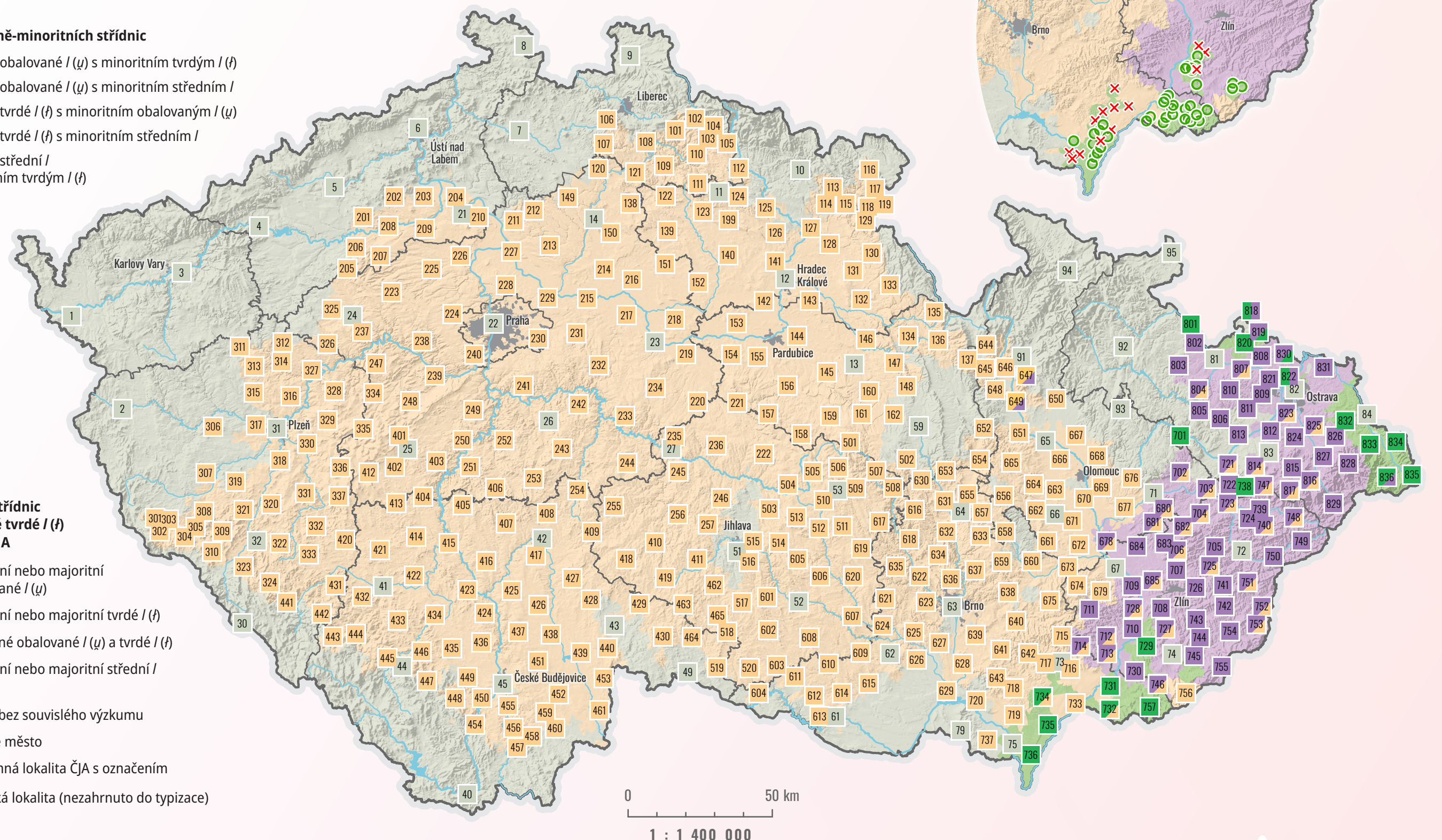
- majoritní obalované ℓ (μ) s minoritním tvrdým ℓ (ℓ)
- majoritní obalované ℓ (μ) s minoritním středním ℓ
- majoritní tvrdé ℓ (ℓ) s minoritním obalovaným ℓ (μ)
- majoritní tvrdé ℓ (ℓ) s minoritním středním ℓ
- majoritní střední ℓ s minoritním tvrdým ℓ (ℓ)

Území typů střídnic za staročeské tvrdé ℓ podle dat z ČJA

- výhradní nebo majoritní obalované ℓ (μ)
- výhradní nebo majoritní tvrdé ℓ (ℓ)
- vyvážené obalované ℓ (μ) a tvrdé ℓ (ℓ)
- výhradní nebo majoritní střední ℓ
- území bez souvislého výzkumu
- krajské město
- xxx výzkumná lokalita ČJA s označením
- městská lokalita (nezahrnuto do typizace)

Výzkum v současnosti

- výskyt potvrzen
- ✗ výskyt nepotvrzen

OTEVŘENÉ O

VYMEZENÍ POJMU

Krátké otevřené *o* (v grafice *o*, ve starší odborné a v laické literatuře *ô*; označované též jako široké *o*) je hláska charakteristická pro centrálně středomoravské dialekty. Vyvinula se **ze staročeského krátkého *u*** (např. *kus* > *kps*, *kupuju* > *kopgo*, *uzel* > *ožel*) a má fonologickou platnost (srov. rozdílné formy *kps* ‚část celku, díl‘ × *kos* ‚druh zpěvného ptáka‘; *kopeč* ‚obchodník‘ × *kopec* ‚menší hora, vrch‘). Vývoj dané hlásky je těsně spjat s krátkým otevřeným *e* (*e*), které v téže nářeční oblasti nahradilo staročeské *y* (např. *ryby* > *rebe*), též sekundárně ztvrdlé *i* (např. *zima* > *zyma* > *zema*). K oběma hláskám existují též dlouhé protějšky (*ô*, *ê*), typické pro západní část areálu.

Pro sledovanou hlásku je příznačná **otevřenější výslovnost** než u centrálně středomoravského etymologického *o*. Artikulaci podrobně popsal František Kopečný: „*ô* se liší od *o* předně tím, že je nezaokrouhlené. Pohyb rtů kupředu je při jeho artikulaci, vyjdeme-li u polohy *e*-ové, velice nepatrný. Můžeme ovšem i při *ô* vyšpulit násilně rty hodně kupředu, ale pak se napnou směrem od sebe a ne k sobě jako při tvoření *o*. Barvu (timbre) této samohlásky vystihneme dobře touto – trochu násilnou – artikulací: nastrojíme rty na *e* nebo na otevřené *i* (*ô* je trochu zavřenější než *e*) a snažíme se při této poloze rtů vysloviti *o*“ (Kopečný, 1957, s. 10; k artikulaci viz též Bartoš, 1895, s. 8; Trávníček, 1932, s. 37; týž, 1935, s. 90).

Takto podaný popis je však zjednodušující; **středomoravský vokalismus je značně variabilní**, což platí zejména o *o*-ovém (a také *e*-ovém) vokálu. František Bartoš (1895, s. 8) rozlišoval pět různých odstínů; vedle středového *o* to jsou dále hlásky, které graficky znázornil jako *ô* (= slabě zúžené *o*), *ò* (= více zúžené *o*), *û* (= enormně zúžené *o*, přecházející v *u*), *ô* (= otevřené *o*). Fonetickou kolísavost otevřeného *o* připustil Bohuslav Havránek (1934, s. 167), později ji podrobně vymezila Věra Mazlová (1942) ve studii věnované systému středomoravských vokálů; ta přímo v souvislosti s danou nářeční skupinou uvedla, že „zavřenost a otevřenost není ve všech krajích a ve všech postaveních stejná a stejně zřetelně slyšitelná“ (tamtéž, s. 140). Mazlová rozlišila tři stupně zavřenosti a otevřenosti, přičemž u *o* je prý tendence k zavřenosti silnější než u *e* (tamtéž, s. 142). Vnímání otevřenosti vokálů obecně je však problematické. Porovnáme-li kvalitu vokálů auditivní metodou, a ještě lépe strojovým měřením napříč středomoravskými dialekty, pak nutně stanovíme rozšíření otevřeného *o* i mimo tradiční oblast výskytu (např. v týnecko-tišťinském typu nebo v některých dialektech jižní středomoravské nářeční podskupiny). V těchto oblastech je však otevřeněji artikulováno každé *o*, původní i sekundární (tj. vzniklé z *u*), a vzhledem k neexistenci fonologického páru se tu o otevřeném *o* jakožto samostatném fonému nehovoří. V dialektologii bývá při hodnocení odstínu *o*-ového vokálu přihlíženo k celému vokalizmu systému, tudíž jako otevřené *o* bývá interpretováno pouze

takové *o*, které vzniklo z *u* a přitom je kontrastně o něco širší než etymologické *o*. Platí to i v případech, kdy je sice sekundární *o* spíše středové, avšak ve srovnání s etymologickým *o*, jež se vyslovuje jako úzké (a blíží se k *u*), vyznívá otevřeněji, jak ostatně měřeními frekvenčních hodnot prokázala Ilona Adámková (2005, 2014). Termín otevřené *o* z toho důvodu dále v textu užíváme výhradně ve spojení s centrálně středomoravskými dialekty, u nichž se postupným vývojem utvořil **sedmičlenný systém krátkých vokálů** (*i*, *e*, *ɛ*, *a*, *o*, *u*; tento systém ostatně sloužil i dříve k vymezení hranic těchto dialektů, k tomu viz např. Havránek, 1934, s. 167–170, 175; Kopečný, 1957, 1958; Bělič, 1972, s. 251).

PŮVOD OTEVŘENÉHO O

Ke vzniku otevřeného *o* přispěl **tlak fonologického systému**. Ve středomoravské oblasti lze původně předpokládat existenci šesti krátkých vokálů (*i*, *y*, *e*, *a*, *o*, *u*), vývojem však došlo k poklesu původně tvrdého *y* (popř. *i*) k *e*, na části území též k *ɛ*. To vyvolalo změnu *u* > *o*, popř. *o* (Lamprecht, 1986, s. 120–121). Paralelou je obdobný vývoj v dlouhém vokalismu, v němž ze staročeského *ý* (popř. *î*) vznikl diftong *ej*, jehož výsledkem je ve středomoravských nářečích *é* (popř. *ê*); obdobně namísto *ú* vzniklo v téže oblasti *ou* a posléze *ó* (popř. *ô*).

V souboru krátkých vokálů po změně *y* > *ɛ* a *u* > *o* zůstalo v rámci vysokých vokálů *i*, které bylo v některých areálech oslabeno sekundárním ztvrdnutím v pozici po sykavkách nebo po *l* (v tom případě se vyvíjelo shodně s *y*). K vyrovnání na úrovni vysokých vokálů došlo doplněním sekundárního *u*, které vzešlo z dlouhého *ú* (z původního *ó*, např. *dum*, *vus* ‚vůz‘), přičemž souběžně došlo k posílení pozice krátkého *i* sekundárně kráceným dlouhým *í*. Tím byl završen vývoj centrálně středomoravských krátkých vokálů.

Stanovit přibližnou dataci vzniku otevřeného *o* není snadné. Ve starších rukopisných zdrojích sice nacházíme dostatek dokladů s provedenou změnou *u* > *o* (např. František Matějka /1956, s. 55–56/ uvádí doklady již z 2. poloviny 14. století; další doklady viz Gebauer, 1963, s. 258–260), avšak tehdejší **grafika nerozlišovala různé stupně *o*-ové samohlásky**. Podle Dušana Šlosara (1962, s. 92) se o to pokusil Jan Blahoslav, který zapsal: „Moravané ačkoli českým jazykem mluví, však ne tak pěkně a slušně vyřikají slov někteří. Jako, sedláci prostí, zvláště na Hané, velmi usta otvírají, a naberouce některé litery hlaholu plná usta, jaks nezpůsobně mluví“ (Blahoslav, 1991, s. 370). Mezi Blahoslavovými doklady se objevují zvláštní formy *boudemyť* (= budeme), *mouž* (= muž), *ou* (= u), jinde nedoložené. Šlosar spatřuje v digrafu užitým pro zápis těchto slov nepřesný záznam otevřeného *o*, tato interpretace je však nejistá.

Vzhledem k provázanosti vývoje krátkého i dlouhého vokalismu lze předpokládat podmíněnost přechodu *u* v *o* skutečněním sledu změn *ú* > *ou* > *ó*. Není vyloučeno, že obě změny probíhaly zároveň (Komárek, 2012,

s. 108). Prokazatelné důkazy o otevřenější výslovnosti *o* jsou nám známy až ze začátku 19. století, např. v etnografickém díle Aloise Maňáka (1838, s. 65), jak upozornila Marta Šimečková (2025, s. 121).

ÚZEMNÍ ROZŠÍŘENÍ OTEVŘENÉHO O

Celouzemní terénní výzkum dialektologického oddělení ÚJČ ČSAV, realizovaný v 60. a 70. letech 20. století, víceméně potvrdil výskyt otevřeného *o* v územním rozsahu popisovaném staršími pracemi. Zcela výjimečně byly zjištěny případy dubletnosti, a to koexistence otevřeného a neotevřeného *o* za původní *u* v jednom místě (ve výzkumných bodech 650, 654, 663, 668).

V ČJA, který prezentuje výsledky tohoto výzkumu, je otevřené *o* prezentováno v pěti samostatných položkách (viz ČJA, položky „budu“, „kupuju“, „kus“ /společně s položkou „suk“ a s příkomentovanými položkami „dubugen. sg. m.“, „uhlí“/, „mluvit“, „nesu“), též v mapě pravidelných regionálních obměn (PRO – mapa D, izoglosa D2a). Oproti zde představené syntetické mapě, která umožňuje detailnější zobrazení jazykového stavu, nejsou v ČJA vždy zmíněny případy dubletnosti.

O různé míře otevřenosti vokálu *o* svědčí rukopisné zápisy v Dotazníku, konkrétně v části B – Gramatické dodatky v rámci položky č. 2133 věnované stupni otevřenosti nebo zavřenosti vokálů *e*, *o*. Zde se dočteme, že zatímco v některých lokalitách bylo *o* „nepatrně otevřené“ (takto v bodě 657), jinde byl tento diferenční znak naopak velmi zřetelný. Srov. zápis z Otinovsi na Prostějovsku (658): „*ô* je tak široké, že zní skoro jako *a*, např. *hô Horkê* = *ha Horkê* = u Hůrky“ (Dotazník, č. 658, list 146). Jindy tyto zápisy (vedle dobových zvukových záznamů) poskytují svědectví o středopatrovém charakteru sekundárního *o*, vnímaného jako otevřené v protikladu k užšímu etymologickému *o* (k tomu viz kapitola Vymezení pojmu). Příkladem je zápis z Bohuslavic na Šumpersku (649): „*ɛ*, *o* < za pův. *e*, *o* jsou zřetelně úzké, občas blízké *i*, *u*; *ɛ*, *o* – za starší *y*, *u*: široké, foneticky však občas takřka jako spisovné“ (Dotazník, č. 649, list 146). Obdobně je tomu v záznamu z Ruprechtova na Vyškovsku (659), v němž je nadto obsažena informace o rozdílném jazykovém úzu podmíněném generačně: „*e*, *o* < **e*, *o* zřetelně užší než spisovné; rozdíl patrný hl. ve slovech, kde se stýkají s *e*, *o* < *î*, *u*, kt. se většinou foneticky shodují se sp. *e*, *o*. Ojed. jsou tyto hlásky širší, hl. po *ž*, *š*, *č*; rodáci však vnímají rozdíl jako *e*, *o* × *ɛ*, *o*; u mladších oba typy samohlásek splývají“ (Dotazník, č. 659, list 146).

Tendence k otevřenosti *o*-ového vokálu byla stanovena též v lokalitách mimo centrálně středomoravskou oblast (např. 233, 257, 462, 504, 604). Podle záznamů v Gramatických dodatcích Dotazníku však zpravidla nebyla takováto otevřenost příliš výrazná, nadto šlo často o individuální rys vybraných respondentů, tudíž tento příznak nebyl při zápisu jazykových dokladů nijak reflektován.

Otevřené *o* (spolu s otevřeným *e*) mělo **v minulosti** snad ještě **větší rozsah**, než jak bylo zachyceno sběry v 60. a 70. letech (autoři ČJA připouští přinejmenším starší výskyt *o* „zhruba západně od Brna“; *Český jazykový atlas 5*, 2005, s. 123). Svědčí o tom různé **obyvatelské přezdívky a vtipy**, které zachytil Otakar Bystřina. V souvislosti s obyvateli Letonic na Vyškovsku zapsal: „Pro hanácké podřečí smějí se Letoňákům: ‚Hôkolo kaplêčkê honêlê se trê mêšêčkê!‘“ (Bystřina, 1924, s. 115). Otevřené vokály registroval také v okolí Velké Bíteše: „Kolem Bíteše só vápeníci a mlôvijó tam tóze ze šêroka. Říká se jim: ‚Bêtešáci – vápeňáci!‘ Když tam učitel učí děti slabikovat, tož slabikují: Er–y, ry; be–y, by; če–ká–y, čky – – rêbêčkê. Rybičky z děcek nedostaneš – ani za boha!“ (tamtéž, s. 131).

SESTAVENÍ A INTERPRETACE MAPY

Tematický obsah syntetické mapy tvoří tři témata, digitální verze mapy obsahuje navíc vrstvu zvukových záznamů.

Typy střidnic za staročeské *u* ve výzkumných lokalitách ČJA

Typy jsou výsledkem syntézy střidnic, které se vyvinuly ze staročeského krátkého *u*. K tomuto účelu posloužilo **8 položek excerpovaných z Dotazníku**. Sledovány byly převážně hláskové proměnné v kořeni slova, srov. zvolené položky: „dub: 2.sg.“ (položka č. 1286, popř. 1287–1291), „holub: 1.pl.“ (965, popř. 966, 967), „husa: 1.sg.“ (945, popř. 946–950), „kus“ (469), „mluvit“ (1759), „ruka: 1./4.pl.“ (1631, popř. 1630, 1632–1635), „sukně: 2.pl.“ (571). Zvolena byla též jedna položka s etymologickým *u* v iniciální pozici, a to „uhlí: 1./4.sg.“ (211). Ke koncové pozici přihlédnuto nebylo, neboť v ní dochází k narušení pravidelného hláskového vývoje různými morfologickými analogiemi.

Typizaci podle rozhodovacího stromu byly vymezeny 3 typy s výhradním výskytem konkrétní střidnice, 6 typů s převahou jedné hlásky a zároveň minoritním výskytem střidnice odlišné fonetické platnosti a 1 typ s rovnoměrným výskytem dvou střidnic. Typy jsou vyjádřeny bodovými znaky v místech výskytu jednotlivých hlásek.

Z celkového počtu 420 venkovských lokalit, z nichž data pocházela, byla u 373 z nich (88,8 %) zjištěna jediná střidnice. Jak je viditelné z mapy, většinu českojazyčného území pokrývá areál s nedubletní hláskou *u* (355 lokalit), zatímco výhradní otevřené *o* je jevem menšinovým (17 lokalit), a výlučně splynulé *o* bylo dokonce shledáno v jediné lokalitě (ve Velkém Týnci v okrese Olomouc /bod 669/). Ve 44 lokalitách (10,5 %) byly stanoveny případy dubletnosti, nejčastěji tvořené souvýskytem hlásky *u* a *o* (s majoritním zastoupením první hlásky a minoritním užíváním druhé, v menší míře též naopak), jiné kombinace jsou řídké. Pouze ve 3 lokalitách (0,7 %) bylo postavení *u* a *o* v rámci našeho datasetu v rovnováze.

Z mapy je patrná územní **převaha hlásky *u***, která je typická pro české dialekty v užším smyslu, též pro dialekty východomoravské a slezskomoravské. V rámci středomoravské nářeční skupiny vytváří nedubletní *u* souvislý areál na západě (Blanensko, Boskovicko) a na východě (Přerovsko, Kroměřížsko), **dubletně** pak – **vedle splynulého *o*** – i v jižní středomoravské podskupině a v některých obcích týnecko-tišťinského nářečního typu (670, 671). Centrálně středomoravskou oblast charakterizuje **otevřené *o***, o jehož silném postavení svědčí mj. absence konkurenčních hlásek napříč položkami, které byly zapojeny do analýzy. Ve slezskopolských dialektech byly vedle *u* zapsány **reflexy nosovek**, které tu mají, i vlivem omezeného srovnávacího materiálu, majoritní zastoupení (např. *dũmb* = dub, *vũngli* = uhlí; *gũns* = husa, *rũnce* = ruce).

Území typů střidnic za staročeské *u* podle dat z ČJA

Územní rozšíření bylo vygenerováno z **výhradních typů střidnic** ve výzkumných lokalitách se zohledněním přírodních bariér, které omezovaly šíření zkoumaného jevu mezi výzkumnými lokalitami. Vytvořená datová vrstva představuje **území majoritně zastoupených typů střidnic** na českojazyčném území v 60. a 70. letech 20. století. Areály byly vypočítány s přesností na části obcí. Vypočtené areály jsou znázorněny plošnými znaky s barvami odpovídajícími výhradním typům střidnic ve výzkumných lokalitách.

Výskyt otevřené *o* (*o*) v současnosti

Aktuální stav sledovaného diferenčního jevu byl zkoumán **přímým terénním výzkumem** v letech 2024–2025. Využita byla metoda (polo)řízeného interview spolu s dotazníkovým šetřením. Výzkumu se zúčastnilo 247 mluvčích ze 108 obcí (nebo jejich částí) nacházejících se v centrální středomoravské nářeční podskupině. Výskyt jevu byl v těchto výzkumných lokalitách primárně stanovován na základě spontánních promluv, přičemž jako dosud živý byl zjištěn v 83 % lokalit. U zbytku obcí (17 % lokalit) byl shledán ústup jevu, a to převážně na jihovýchodní hranici příslušné nářeční podskupiny.

V mapě prezentovaná data pocházejí od **omezeného vzorku respondentů**. Na jednu výzkumnou lokalitu připadá v průměru 2,3 mluvčího, přičemž mezi lokalitami jsou značné rozdíly (v rozmezí 1–15 informátorů na jeden bod; v tomto ohledu vyniká Šumvald, v němž se výzkumníci setkali s velkým zájmem ze strany obyvatel a také s podporou Josefa Šenka, starosty obce). Shodný počet mluvčích nebylo možné zajistit kvůli řadě vnějších faktorů, jako byla neochota, onemocnění v době konání výzkumu nebo úbytek obyvatelstva (zvláště v souvislosti s pandemií covidu-19). Nezjištění jevu naším výzkumem tudíž nemusí nutně znamenat jeho neexistenci v místě. Mezi respondenty byli výhradně lidé starší 60 let, u mladších generací lze předpokládat silný ústup jevu, ne-li jeho celkový

zánik, jak lze ostatně vyvodit i z prozatím nepublikované percepční části výzkumu. Výjimkou jsou zejména jedinci, kteří se snaží o udržení dialektu jakožto součásti regionální identity (k silné aktivizaci nářečí, nadnesené nazvané hanáckým obrozením, viz Ireinová a Stupňánek, 2020).

Během rozhovorů byly pořizovány **audionahrávky**, jejichž reprezentativní výběr o počtu 40 záznamů je představen v online mapě. Audionahrávky jsou součástí interaktivní webové mapy. Většina ukázek potvrzuje systémové užívání otevřené *o*, v jiných lze sledovat nahrazování vokálem *u* tlakem spisovného jazyka (a to v mnohem větší míře než náhradu otevřené *e* spisovným *i*).

Fotografie z výzkumu

Online dostupné
zvukové ukázky

STŘÍDNICE ZA STAROČESKÉ *U* SE ZAMĚŘENÍM NA OTEVŘENÉ *O*

Typy střídnic za staročeské *u* ve výzkumných lokalitách ČJA

Typy výhradních střídnic

- výhradní otevřené *o* (*o*)
- výhradní vokál *o*
- výhradní vokál *u*

Typy majoritně-minoritních střídnic

- majoritní otevřené *o* (*o*) s minoritním vokálem *o*
- majoritní vokál *o* s minoritním otevřeným *o* (*o*)
- majoritní vokál *o* s minoritním vokálem *u*
- majoritní reflexy nosovek s minoritním vokálem *u*
- majoritní vokál *u* s minoritním vokálem *o*
- majoritní vokál *u* s minoritními reflexy nosovek

Typy rovnoměrného výskytu střídnic

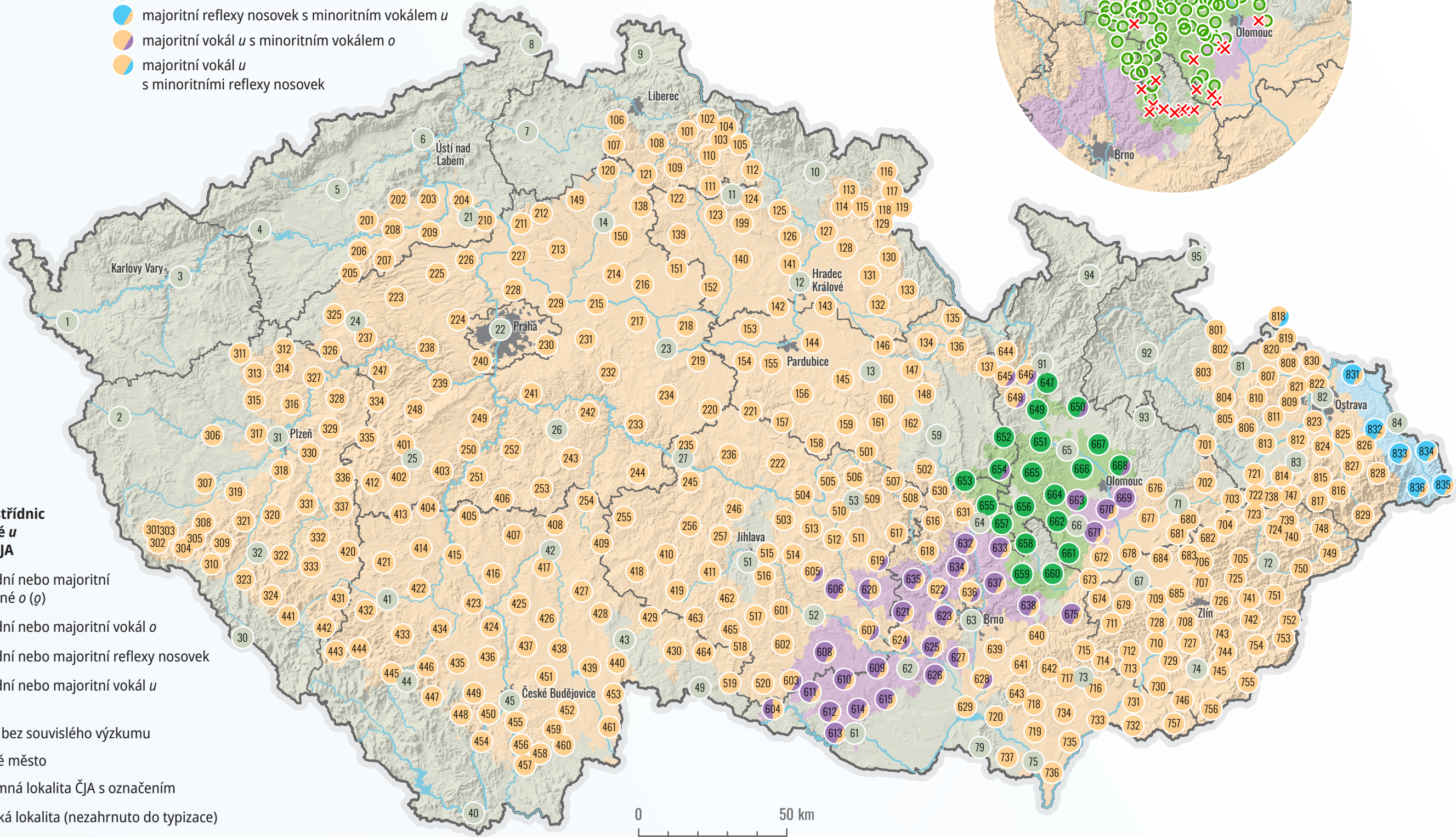
- rovnoměrný výskyt vokálu *o* a vokálu *u*

Výzkum v současnosti

- výskyt potvrzen
- ✗ výskyt nepotvrzen

Území typů střídnic za staročeské *u* podle dat z ČJA

- výhradní nebo majoritní otevřené *o* (*o*)
- výhradní nebo majoritní vokál *o*
- výhradní nebo majoritní reflexy nosovek
- výhradní nebo majoritní vokál *u*
- území bez souvislého výzkumu
- krajské město
- xxx výzkumná lokalita ČJA s označením
- městská lokalita (nezahrnuto do typizace)

LABIALIZOVANÉ Á

VYMEZENÍ POJMU

Dlouhé labializované *á* (v grafice *ǣ*) je dvojího původu: jednak jde o **stříd-nici za etymologické *á*** (typ 1), jednak o **pozdější vývojový stupeň staročeského *ú*** (typ 2). V obou případech se uplatňuje v kořeni slova (např. *pǣtek*, *šǣtek*; *lǣka* ‚louka‘, *sǣset* ‚soused‘), v koncovkách (*/na/ stře-chǣch*, */on/ volǣ*; */s/ kozǣ* ‚kozou‘, */oňi/ majǣ* ‚mají‘) i v iniciální pozici (*ǣuto*; *hǣroda* ‚úroda‘, *hǣské* ‚úzký‘ /v obou případech s protetickým *h-/*).

Tato diferenční hláska je lokalizována do oblasti jižních středomoravských dialektů s jádrem jižně od Brna, přičemž typ 1 zahrnuje ve svém území typ 2. **Výslovnost *ǣ*** lze popsat jako **přechodný zvuk mezi vokálem *á* a *ó***, konkrétní realizace nabývá různého stupně zaokrouhlení (labializace). Arnošt Lamprecht předpokládal „slabou labializaci“ (1986, s. 119), zvukové záznamy, historické i současné, dokládají též značně uzavřenou výslovnost blížící se téměř k vokálu *ó* (resp. odpovídající *ǫ*). Bartoš ve své monografii o moravských dialektech věnoval pozornost zejména prvnímu typu labializace (*á* > *ǣ*; Bartoš, 1895, s. 37, 145, 159–160, 180, 199), k zápisu výsledné hlásky užíval znaku *ǣ*. Jde prý o temný zvuk, který se tvoří při rychlém přechodu z *á* v *ó* (Bartoš, 1895, s. 7), na jiném místě je hláska popsána jako „poloviční zvuk mezi *á* a *ó*, více ke zvuku *á* se klonící“ (tamtéž, s. 37). V souvislosti s širším Brněnskem se pak dočteme, že „*á* vyslovuje se v některých osadách jako splynulé v jeden zvuk *aó* (*ǣ*), v Líšni téměř jako *ó*“ (tamtéž, s. 159). Bartoš zmínil i labializaci druhého typu; píše, že monoftongizované *ó* „na Krumlovsku zní trochu ztemněné v *ǣ*, znějíc mezi *á* a *ó* asi tak jako jinde *šǣtek*, *pǣtek* a p.“ (tamtéž, s. 205). Podle Jaromíra Běliče (1972, s. 39) je *ǣ* (< *á*) mírně labializované *á* blížící se k *ó*. Toto zavřenější *á* na části území splynulo s otevřeněji vyslovovaným *ó*, čímž vznikla jediná hláska, a to *ǫ*.

Zaokrouhlenou artikulací obdobnou jako u *o* se prý vyznačovalo též krátké *a*, konkrétně v jižnějších částech středomoravských dialektů, zejména na Brněnsku. Bartoš (1895, s. 160) v souvislosti s Líšní uvedl doklad *stǣré* ‚starý‘, Bělič (1972, s. 39) týž jev ilustroval na slově *chlebgǣ*. Totéž slovo použil Slavomír Utěšený (1960, s. 47) pro doložení labializace krátkého *a* na Jemnicku a Moravskobudějovicku, zaokrouhlená výslovnost je tu prý „nejnápadnější“ na konci slova.

Existuje i jiný jev zahrnující **labializaci krátkého *a***, a to přímo změna *a* (< *á*) > *o* v česko-polském smíšeném pruhu s přilehlým ostravickým úsekem (např. *dobro krova* ‚dobrá kráva‘; k této změně viz ČJA, položka „dobrá“), ta však byla patrně provedena v návaznosti na sousední polské dialekty.

PŮVOD LABIALIZOVANÉHO Á

Není známo, kdy došlo ke změně *á* > *ǣ* (typ 1), stejně tak nemáme bližší údaje o průběhu předpokládané změny *ó* > *ǣ* (typ 2).

Druhý typ labializace byl – přihlédneme-li k tradičnímu pojetí vývoje dlouhého vokalizmu – proveden až po sledu změn zahrnujících diftongizaci *ú* > *ou* a na ni navazující monoftongizaci *ou* > *ó*. V rámci tohoto komplexního procesu nacházíme dostatek dokladů pouze pro postižení **chronologie diftongizace *ú* > *ou***, která byla započata na konci 14. století a završena na začátku 16. století (Porák, 1983, s. 68–69, 107). Diftongizace nebyla procesem synchronním ani prostorově rovnoměrným; vývoj postupoval jinak v poměrně úzkém jádru středočeské oblasti, ze kterého se dvojhláska šířila, a jinak ve zbytku Čech, na Moravě a ve Slezsku, jak zevrubně popsala Taťána Vykypělová (2006; o šíření náslovného *ou*- viz též Šimečková, 2015). Změna *ú* > *ou* se odehrávala paralelně s diftongizací *y* (popř. *ī*) > *ej*. Kromě obdobného časového rozmezí tyto dvě změny spojovaly ještě další dva společné rysy. Jedním byl vývoj obou diftongů z původního dlouhého vokálu přes specifický mezistupeň, druhým byl další vývoj obou diftongů zpět v (jiný) monoftong ve středomoravském prostoru. Postup změny *ú* v *ou* načrtl Lamprecht následovně: *ú* > *yu* > *gu* > *ou*, kdy *y* je znakem pro otevřené *u*, znak *g* pak zastupuje otevřené *o* (Lamprecht, 1986, s. 111). Toto *g* prý bylo artikulováno „více vpředu a artikulačně (bylo) blízké *a*“ (tamtéž). O neurčitěm charakteru první složky nově vzniklého diftongu, a to mezi *a*-ovým a *o*-ovým vokálem, svědčí starší způsob zápisu pomocí digrafu *au* (ojediněle též *av*, *aw*), který se držel až do roku 1849. Výslovnost psaného *au* coby *ou* je přitom přímo potvrzena již v gramatice z roku 1603 (Nudožerský, 1603, 2r). Diftong *ou* přešel ve středomoravských dialektech – s výjimkou oblasti týnecko-tišínské – v monoftong *ó*, který mohl být v některých částech vyslovován úžeji (*ǫ*), někde otevřeněji (*ǫ*). Monoftongizace musela nutně proběhnout po diftongizaci, tedy nejpozději v první polovině 16. století. Písemných pramenů, které by dataci upřesnily, není mnoho, např. Matějek (1956, s. 53) uvádí jako doklady středomoravského *ó* záznamy z urbáře dominikánského kláštera Herburky v Brně (1527–1534), a to *Toman Móčkovej*, v *Tróbstě*, z *Tróbska*, na doklady v některých mladších rukopisech upozornil Jaroslav Porák (1983, s. 70). Teprve po vzniku monoftongizovaného *ó* mohl být započat posun *ó* > *ǫ*.

Lze vyslovit domněnku, že **vznik labializovaného *á* mohl být podpořen *a*-ovým zabarvením starší podoby diftongu**, kterou Lamprecht označil jako *gu*; předpokládali bychom tak dvě paralelní změny, a to změnu *ou* > *ó*, na malém území též *gu* (resp. *au*) > *ǫ*. Hypotézu však není možné prokázat, neboť nám nejsou známy dobové záznamy, které by ji podpořily. Otázka, zda je *ǣ* střídnicí za starší fázi diftongu, nebo oblastní inovací

vzešlou z *ó*, tak zůstává otevřena (byť generační rozdíly v nosislavském dialektu v preferenci forem s *ǣ* a *ó* by mohly podporovat spíše druhou, tradičnější verzi; k postavení *ǣ* v Nosislavi viz kapitola Územní rozšíření dlouhého labializovaného *á*).

Zůstaneme-li u klasického výkladu, totiž že *ǣ* stojícímu na místě staročeského *ú* předcházelo *ó*, pak můžeme vznik této diferenční hlásky vysvětlit **tlakem fonologického systému**. Samotný vznik *ǣ* (< *á*) byl patrně způsoben obecnou, regionálně omezenou tendencí k zavřenosti *a*-ového vokálu (srov. existenci nejen dlouhého, ale i krátkého labializovaného *a*). Zásadní roli tu dozajista sehrál vliv Brna a jeho okolí; lze předpokládat, že právě odtud se *ǣ* šířilo (k existenci moravskoslezských center majících vliv na regionální hláskový vývoj ve starších fázích češtiny viz Marečková, 1957, 1958). Čeština byla na Brněnsku v úzkém kontaktu s němčinou, v níž byl vokál *ä*, v návaznosti na rakouská a bavorská nářečí, vyslovován s *o*-ovým zabarvením (Krčmová, 1993, s. 80). O této specifické výslovnosti svědčí ostatně přejímky, v nichž bylo německé *ä/a* adaptováno jako *ó/o* (Krčmová, 1981, s. 44).

V soustavě dlouhých vokálů způsobil posun dříve středního vokálu směrem k *ó* koexistenci dvou zadních vokálů (*ǣ* a *ó*), což v některých lokalitách způsobilo jejich splynutí (*ó* > *ǫ*). Tím došlo k rozlišení **dvou areálů s výskytem labializovaného *á***:

1. oblast s tříčlenným systémem dlouhých samohlásek (*ǣ* – *ó* – *é*),
2. oblast s dvoučlenným systémem dlouhých samohlásek (*ǣ* – *é*).

Navrženou **relativní chronologii**, kdy změna *á* > *ǣ* předcházela změně *ó* > *ǫ*, částečně podporuje skutečnost, že oba vytyčené areály se sice překrývají, avšak podstatně širší rozsah mělo *ǣ* (< *á*), nikoliv *ǫ* (< *ó*), které tak lze potenciálně hodnotit jako mikrolokální inovaci. Novost jevu lze konstatovat pro některé konkrétní obce, např. v Blučině byl současným terénním výzkumem potvrzen výskyt *ǣ* (< *ó*), avšak Bartoš zde namísto něj evidoval široké dlouhé *ó* (pomocí znaku *ö*, kterému v současné dialektologické transkripci odpovídá *ǫ*): „*ó* má celkem zvuk normální, jenom v Blučině a odtud na jihovýchod vyslovuje se „plnō hobō“: *motekö*, *za našö stodoľö*“ (Bartoš, 1895, s. 164).

Krátký vokalizmus se ve sledované části středomoravských dialektů vyznačoval značnou variabilitou – vedle *a* existovalo i *ǣ*, hláska *e* (< *y*, popř. *ī*) se vyslovovala variabilně, od zavřenějších po otevřenější varianty (podrobněji Stupňánek a Vondráková, 2022b), a dokonce se někdy individuálně blížila k *a* nebo jeho variantě označované ve starší literatuře jako *ä* (k tomu viz Bartoš, 1895, s. 244; Lamprecht, 1986, s. 123), etymologické *e* mohlo být místy užší (*ǣ*), jinde otevřenější (*e*), stejně tak *o* (< *u*). Původně pravidelné soustavy v případě dlouhého i krátkého vokalizmu však byly porůznu narušovány.

ÚZEMNÍ ROZŠÍŘENÍ LABIALIZOVANÉHO Á

V 60. a 70. letech 20. století probíhal celouzemní nářeční výzkum pro ČJA, a to dotazníkovou metodou. Z jednotlivých obcí byla získána unikátní data, která jsou dodnes uchována v Dotazníku deponovaném v dialektologickém oddělení ÚJČ AV ČR. Během terénních sběrů bylo labializované *ǫ* na místě staročeského *ú* zaznamenáno pouze **ve třech lokalitách**, a to v Jezeřanech (626), Ivani (629) a Nosislavi (628). Jezeřany jsou dnes sloučeny se sousedními Maršoviciemi, pro které však bylo charakteristické *ó*, jak svědčí poznámka v jezeřanském dotazníku o výslovnosti místního jména *Kounice*: *mi* (řekneme) *do Káňic, voňi do Kóňic* (Dotazník, č. 626, list 146). Výskyt *ǫ* v lokalitách 626 a 628 potvrzují mj. dobové nahrávky a k nim pořízené přepisy, které byly zveřejněny v *Českých nářečních textech* (1976, s. 187, 190–191), též v dodatkovém svazku ČJA (2011, s. 376–377). Ve světle těchto pramenů se však ukazuje, že byl **tehdejší stav dosti rozkolísaný**, vedle sebe koexistovaly dubletní formy s *ǫ* i *ó*, jak prokazuje i vyhodnocení dat čerpaných z Dotazníku, prezentované v námi předkládané mapě. V Nosislavi bylo užívání konkrétní střidnice podmíněno generačně; zatímco mladší mluvčí majoritně užívali *ǫ* (např. *lǫka* ‚louka‘), u nejstarších obyvatel bylo preferováno *ó* (*lóka*). To by naznačovalo, že *ǫ* tu bylo novějšího původu.

Areál daného diferenčního jevu je v ČJA prezentován na dotazníkové položce „soused“. Labializované *á* (< *ó*) bylo rovněž zařazeno do map zachycujících pravidelné regionální obměny v rovině hláskosloví. Jde o mapu D, v níž je pomocí izoglosy D1a rozdělen areál s diftongy *ej*, *ou* oproti areálu s monoftongy *é*, *ó* (východně od izoglosy). V rámci druhého areálu jsou pak vyjmenovány konkrétní body, v nichž *ó* přechází v *ǫ*. Kromě výše zmíněných lokalit (626, 628, 629) jsou tu jmenovány navíc Morašice (615), jde však patrně o omyl. V této obci bylo sice *ǫ* zaznamenáno, avšak pouze na místě původního *á*, nikoliv *ó*. To dokládají jak odpovědi na jednotlivé dotazníkové položky, tak informace obsažené v Dotazníku v části B – Gramatické dodatky. Zde je uvedeno, že namísto diftongu *ou* se užívá *ó* mírně otevřenější než ve spisovném jazyce, tj. *ǫ*, a nikoliv *ǫ*.

Lze tušit, že *ǫ* (< *ó*) **nebylo vázáno pouze na tři výše zmíněné obce**. Zaznamenáno je třeba i v Horních Bojanovicích, nacházejících se 18 km od Nosislavi, z nichž mj. pochází laická zmínka o rozdílných slovesných formách mezi sousedními obcemi: „To co v Boleradicích kópijó a prodájó, ve Velkých Pavlovicích kúpíjú a prodájú, ale v Horních Bojanovicích? Nekúpíjú ani neprodájó, ale kápíjá a prodájá“ (Šiller, 2004, s. 32). Sledovaný jev je doložen i v obci Blučina, a to prostřednictvím přepsaných vyprávění místních rodáků. K tomu srov. editorskou poznámku: „Slova, která končí na „á“, se možná někomu nebudou zdát správně. Já ale cítím, že výslovnost je mezi á–ó. Tedy plucárek, hávratě, dědášek. Proto raději píší „á“, protože čisté „ó“ vyslovují spíše na Hané“ (Janovská, 2024, s. 147).

U mladších mluvčích z Jezeřan a Nosislavi, kteří se zapojili do celouzemního výzkumu v 60. a 70. letech, je evidováno též **pronikání krátkého u do násloví**, které se oproti jiným pozicím vyvíjelo poněkud odlišným způsobem (k tomu viz Porák, 1983, s. 107–119; Šimečková, 2022, s. 88–135), srov. doklady jako *uplňek* (vedle *hǫplňek*, *hǫplňek*), *umisl* (vedle *hǫmisl*/*hǫmesl*, *homesl* ‚úmysl‘), *urok* (vedle *hǫrok*). Přesto můžeme i tuto pozici označit za silně inklinující k uplatnění vokálu *ǫ*. Je tak s podivem, že v Dotazníku jednotně uvedená forma *hǫroda* nebyla nijak reflektována u příslušné položky v ČJA (položka „úroda“). Jiná situace nastala u položky „auto“; u ní je sice v prvním oddíle jmenována forma *ǫto*, z komentáře ani mapy se však čtenář nedozví, ve kterých lokalitách byla zapsána. V Dotazníku jsme ji evidovali pouze v bodě 626. Nalezena byla nadto forma *ǫuto*, v ČJA nezmíněná, a to v bodech 609, 626 a 629 (v posledně zmíněném s oslabenou výslovností *u*). Jde o formu užívanou vedle spisovné podoby *auto*, v lokalitě 609 též vedle *óto*, zachycené u starších informátorů.

U *ǫ* (< *á*) bylo v Dotazníku zjištěno **širší rozšíření**, kromě zmíněných obcí 626, 628 a 629 jsou to ještě: Boleradice (643), Chudčice (622), Morašice (615), Slatina (610; obec na Znojemsku, nikoliv část Brna), Šošůvka (633), Telnice (639), Zbraslav (621). V ČJA je *ǫ* (< *á*) prezentováno položkou „dobrá“, na výsledné mapě byl však výskyt jevu zúžen na obce tvořící **kompaktní areál na Znojemsku a Židlochovicku**. Vypuštěny byly jednak obce Chudčice a Zbraslav na Brněnsku, jednak Šošůvka na Blansku. Důvodem bylo patrně nesoustavné užívání *ǫ* v těchto obcích, srov. poznámku o stavu v Šošůvce: „převažuje normální výslovnost *a*. Jen u 3 informátorů (nahodilých) zaznamenána tendence k zadnějšímu *ǫ*: *krátké, blázen*. To však pro ves i okolí netypické“ (Dotazník, č. 633, list 146). Starší výskyt *ǫ* (< *á*) v oblasti však potvrzuje Bartošova zmínka o Petrovicích, obci vzdálené od Šošůvky necelých 5 km, v rámci popisu tišnovského nářečí: „*á* místy vyznívá v *ǫ*: *pǫtek, rebǫch, fǫň* (fein). Petrovice“ (Bartoš, 1895, s. 180).

V Dotazníku je otevřenosti či zavřenosti hlásky *á* věnována položka 2134 (v části B – Gramatické dodatky). Z informací plyne, že *ǫ* (< *á*) bylo v 60. a 70. letech rozšířeno též v dalších obcích, konkrétně jsou to: Bořítov (632), Habrůvka (637), Hlína (625), Rešice (609), dokonce i značně vzdálený Písařov (644). V těchto lokalitách však **není *ǫ* zdaleka jevem systémovým**, bylo prý zachyceno jen u některých mluvčích, nadto i u nich značně nedůsledně (jev je doložen doklady *kozǫch*, *píjǫk*, *podmǫslí*, *sochǫr*, *smradlǫk*, *trkǫg*, *volǫch*). V Rešicích byl prý výskyt *ǫ* (< *á*) omezen na dva mluvčí, kteří navíc užívali na místě staršího *é* **zvláštní hlásku *ǣ*** (např. *pǣsek*, *pejsek*’, *sǣřčěk*, *sýřčěk*’, *vǣče*, *vejce*’). Jde snad o obdobu zavřenější a předněji vyslovovaného *á* (v grafice *ǣ*) registrovaného na Domažlicku, Klatovsku a v lounsko-litoměřickém úseku (Bělič, 1972, s. 39; v těchto areálech lze předpokládat návaznost na německé dialekty, v nichž se

krátké i dlouhé *a* vyslovovalo otevřeně, viz Beneš, 1998, s. 123). Místy prý rešičtí mluvčí realizovali šířeji i vokál *ó*, přičemž výsledná hláska zněla skoro stejně jako *ǫ* (< *á*). V Dotazníku se dále dočteme: „Není to však úplná shoda jako na Židlochovicku a není to také pro rešické nářečí typické. Jde jen o náběh k této shodě, patrně okraj rozšíření z jihovýchodu. Např. *voňi vezǫ* (lépe: *vezǫ*)“ (Dotazník, č. 609, list 146).

S oporou o Bartošovy záznamy (1895, s. 37, 145, 159–160, 199) lze zpřesnit **starší rozšíření *ǫ* (< *á*)**, a to následovně: kromě dalších obcí na Znojemsku a Židlochovicku daná hláska zasahovala na konci 19. století také více na jihovýchodní Brněnsko, evidovány jsou rovněž dva separátní **mikroareály ve východním středomoravském okrajovém úseku** (jeden je tvořen obcí Brankovice a Kunkovice, druhý obcí Šelešovice a Popovice, dnes částí obce Rataje). Utěšený (1960, s. 46–47) nadto poukázal na výskyt *ǫ* (též *ǫ*) v **jižní části česko-moravského přechodného pásu**, labializace je tu prý nejnápadnější na konci slova a v době svého výzkumu ji zaznamenal mj. v Jemnici na Třebíčsku (tamtéž, s. 47). Bližší informace o rozšíření labializovaného *á* v českomoravských dialektech bohužel schází.

Pro zajímavost dodejme, že se tento specifický a nadmíru diferenční jev stal v některých obcích předmětem **posměšků**, srov. doklady sesbírané Bartošem (1895, s. 200): *Marióna Zóďěrova mó novó zóštěro; kópime si drót a bodem si hrót*. Obdobně Bystřina (1924, s. 105) v souvislosti s obyvateli Tikovic, dnes osady spadající pod Ořechov v okrese Brno-venkov, zaznamenal posměšky: *Fonka, jo sem běla na páti ho svotýho Jona, kápila sem ti vobrozek; Fonka, eště sróváš do kokoča?* Bystřina tyto hříčky doprovodil kriticky vyznívajícím komentářem: „Tikovští mají načisto pokaženou řeč; na místo dlouhého *á* vyslovují krátké *o*; a na místo *ou* vyslovují dlouhé *ǣ*“ (tamtéž). Je tu obsažena cenná poznámka o změně *á* > *o* (popř. *ǫ*) mimo česko-polský areál, jinde nezaznamenaná.

SESTAVENÍ A INTERPRETACE MAPY

Tematický obsah syntetické mapy tvoří tři témata, digitální verze mapy obsahuje navíc vrstvu zvukových záznamů.

Typy střidnic za staročeské *ú* ve výzkumných lokalitách ČJA

Typy jsou výsledkem syntézy střidnic za staročeské *ú* (*ú*, *u*, *ou*, *ó*, *ǫ*, *ǫ*, reflexy nosovek) u **8 slov** zkoumaných pomocí Dotazníku, a to u 6 položek pro vnitroslovnou pozici („kohout“ /v Dotazníku položka číslo 927/, „koupelna“ /180/, „pout“ /2080/, „soudce“ /2008, popř. 2009/, „soused“ /74/, „vous“ /1623/) a u 2 položek pro koncovou pozici („husa 7.sg.“ /950/, „kočka 7.sg.“ /903/). Při výběru slov bylo přihlédnuto k jejich pravidelnému vývoji. Nezařazeny byly ty výrazy, v nichž původnímu *ú* předcházela konsonant *l* (např. *louka*, *louže*, *žloutek*; k vývoji skupiny *lú* viz mapa Oba-

lované /), dále například slovo *klobouk* z důvodu nepravidelného kráčení v jihozápadočeské oblasti (*klobuk* namísto předpokládaného *klobouk*, popř. *klobúk*), stejně tak byly z prostorové analýzy vyloučeny položky prezentující iniciální pozici, u níž vývoj probíhal odlišným způsobem.

Typizací podle rozhodovacího stromu bylo vymezeno 6 typů s výhradním výskytem konkrétní střídnice (typ s výhradním uplatněním reflexů nosovek zjištěn nebyl) a 12 typů s převahou jedné hlásky a zároveň minoritním výskytem hlásky odlišného charakteru. Typy jsou vyjádřeny bodovými znaky v místech výskytu jednotlivých hlásek.

Z celkového počtu 420 výzkumných bodů se pouze u 7 % uplatnila dubletnost, ve zbylých 93 % lokalit byl zjištěn výhradní výskyt jedné hlásky. Vzhledem ke konzistentní povaze takto vydělených areálů, které jsou jen místy narušeny koexistencí dvou forem, lze vývoj staročeského *ú*, alespoň v případě zvolených položek, označit za nadmíru pravidelný. To potvrzuje i skutečnost, že nebyly prokázány žádné smíšené typy (3 a více hlásek v jedné lokalitě).

Nejvíce prostoru zaujímá **diftong *ou***, typický pro česká nářečí v užším smyslu a přechodová nářečí českomoravská, též pro nářečí s výskytem nadměrné diftongizace (např. *rouže*, *růže*, *vous*, *vůz*), tedy pro část nářečí dolských (v mapě reprezentovaných body 710, 713) a pro nářečí kelečská (704).

Středomoravský areál vyplňuje **hláska *ó***, v centrální části přecházející v širší realizaci *ō* (nedubletně pouze v bodech 647, 653, 657, 658, v ostatních bodech vedle *ó*). Jedině v lokalitách 626, 628 a 629 byl prokázán výskyt labializovaného *á* (*ǫ*), které je nadto v bodech 628 a 629 minoritně provázeno hláskou *ó* (podrobně viz Územní rozšíření labializovaného *á*).

Jihovýchodomoravská nářečí (s výjimkou dolského a kelečského regionu) si veskrze uchovala staročeský stav, tj. **hlásku *ú***. Sekundárně, a to z velmi úzkého *ó* (*ō*), vzniklo *ú* také v týnecko-tišínském typu (v tzv. čuháckých nářečích; 669, 670, 671, 673); i v tomto případě mapa prokazuje částečné potlačování tohoto *ú* ve prospěch středomoravského vokálu *ó*. Ve slezských dialektech se staré *ú* zkrátilo, v česko-polském smíšeném pruhu stojí na jeho místě reflexy nosovek, představující přechod k polským dialektům (srov. různé realizace slova *soudce* zapsané v dotaznících jako: *syndz'a* 831, *süntca* 832, *sũundca* 833, *sýndz'a* 834).

Zcela okrajovou záležitostí je vokál *ú* (popř. *u*) na Chodsku, který se zde zřejmě dochoval z důvodu opožděné diftongizace *ú* > *ou* s řadou fonetických realizací, od silně zavřených po částečně diftongizované (*ú*, *uu*, *ou*, *ou*; Voráč, 1976, s. 11–15). Čistě *u*-ová hláska byla jako minoritní dubleta k *ou* v dotaznících poznačena pouze v bodech 306 a 307 (např. *kohut* vedle *kohout*; *nevídú*, *nevyjdou* vedle *nevídou*, *nevídou*), ovšem zavřenější

forma diftongu (*ou*) je evidována též v bodech 303, 304, 306, 310, 311, 313. Mimo západočeský areál je *ou* doloženo ještě v bodě 520. Vzhledem ke skutečnosti, že *ou* je v této oblasti alofonem zavřeného *ou*, a nikoliv fonémem, nebyla tato data do syntézy promítnuta. Stejně tak nebyla vedena samostatně úzká výslovnost vokálu *ó* (srov. doklady jako *sóci* /651, 661/, *sóce* /663/, *sóce* /666/).

Území výhradních typů střidnic za staročeské *ú* podle dat z ČJA

Územní rozšíření bylo vygenerováno z **výhradních typů střidnic** ve výzkumných lokalitách se zohledněním přírodních bariér, které omezovaly šíření zkoumaného jevu mezi výzkumnými lokalitami. Vypočtené polygony jsou znázorněny plošnými znaky s barvami odpovídajícími výhradním typům střidnic ve výzkumných lokalitách.

Výskyt labializovaného *á* (*ǫ* < *á*, *ó*) v současnosti

Místa výskytu labializovaného *á* byla určena terénním šetřením, které se uskutečnilo v roce 2025. Jev byl sledován prostřednictvím položených rozhovorů, částečně doplněných percepčním výzkumem. Uplatněny byly přímé dotazy jak na aktivní užívání, tak na pasivní povědomí o výskytu daného hláskového rysu ve starším úzu nebo v nářečích okolních obcí. Z výsledků vyplynulo, že diferenční hláska *ǫ* dnes patří mezi **výrazně ohrožené jazykové jevy**; v živém úzu se podařila zachytit ve 12 obcích, a to většinou v případech, kdy šlo o labializaci původního *á*, nikoli o splynutí se středomoravským *ó* (< *ou* < *ú*). Uplatňování hlásky je přitom již značně nesystematické, jak svědčí i zvukové ukázky, jimiž je mapa v digitální verzi doplněna.

Online dostupné
zvukové ukázky

Fotografie z výzkumu

STŘÍDNICE ZA STAROČESKÉ Ů SE ZAMĚŘENÍM NA LABIALIZOVANÉ Á

Typy střídnic za staročeské Ů ve výzkumných lokalitách ČJA

Typy výhradních střídnic

- výhradní labializované á (ǣ)
- výhradní otevřené ó (ǫ)
- výhradní vokál ó
- výhradní vokál ů
- výhradní vokál u
- výhradní diftong ou

Typy majoritně-minoritních střídnic

- majoritní labializované á (ǣ) s minoritním vokálem ó
- majoritní otevřené ó (ǫ) s minoritním vokálem ó
- majoritní vokál ó s minoritním otevřeným ó (ǫ)
- majoritní vokál ó s minoritním vokálem ů
- majoritní vokál ó s minoritním diftongem ou
- majoritní reflexe nosovek s minoritním vokálem u
- majoritní vokál ů s minoritním vokálem ó
- majoritní vokál ů s minoritním vokálem u
- majoritní vokál u s minoritními reflexy nosovek
- majoritní diftong ou s minoritním vokálem ó
- majoritní diftong ou s minoritním vokálem ů
- majoritní diftong ou s minoritním vokálem u

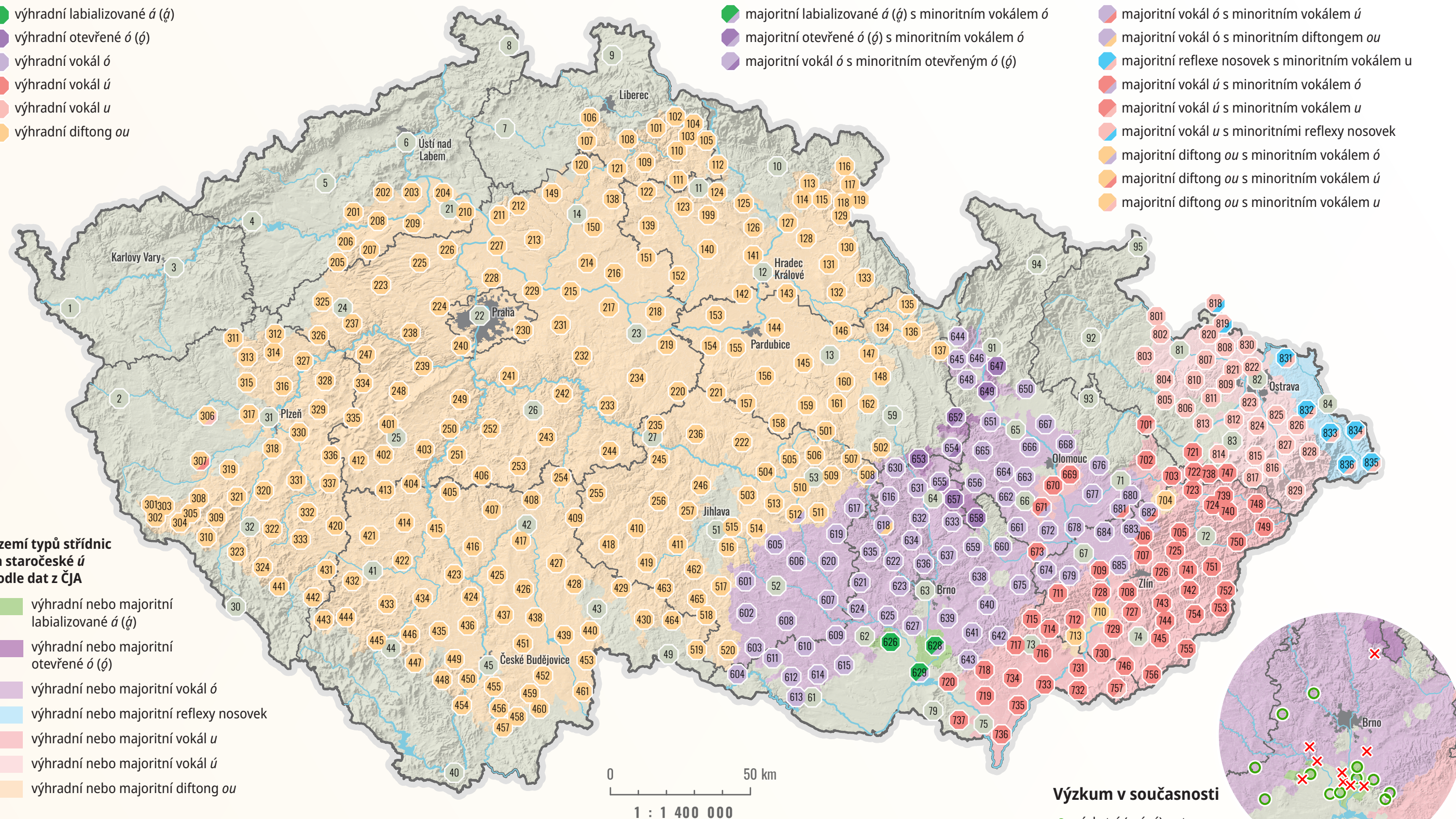
Území typů střídnic za staročeské Ů podle dat z ČJA

- výhradní nebo majoritní labializované á (ǣ)
- výhradní nebo majoritní otevřené ó (ǫ)
- výhradní nebo majoritní vokál ó
- výhradní nebo majoritní reflexy nosovek
- výhradní nebo majoritní vokál ů
- výhradní nebo majoritní vokál u
- výhradní nebo majoritní diftong ou

- území bez souvislého výzkumu
- krajské město
- xxx výzkumná lokalita ČJA s označením
- městská lokalita (nezahrnuto do typizace)

Výzkum v současnosti

- výskyt ǣ (< á, ó) potvrzen
- ✗ výskyt ǣ (< á, ó) nepotvrzen

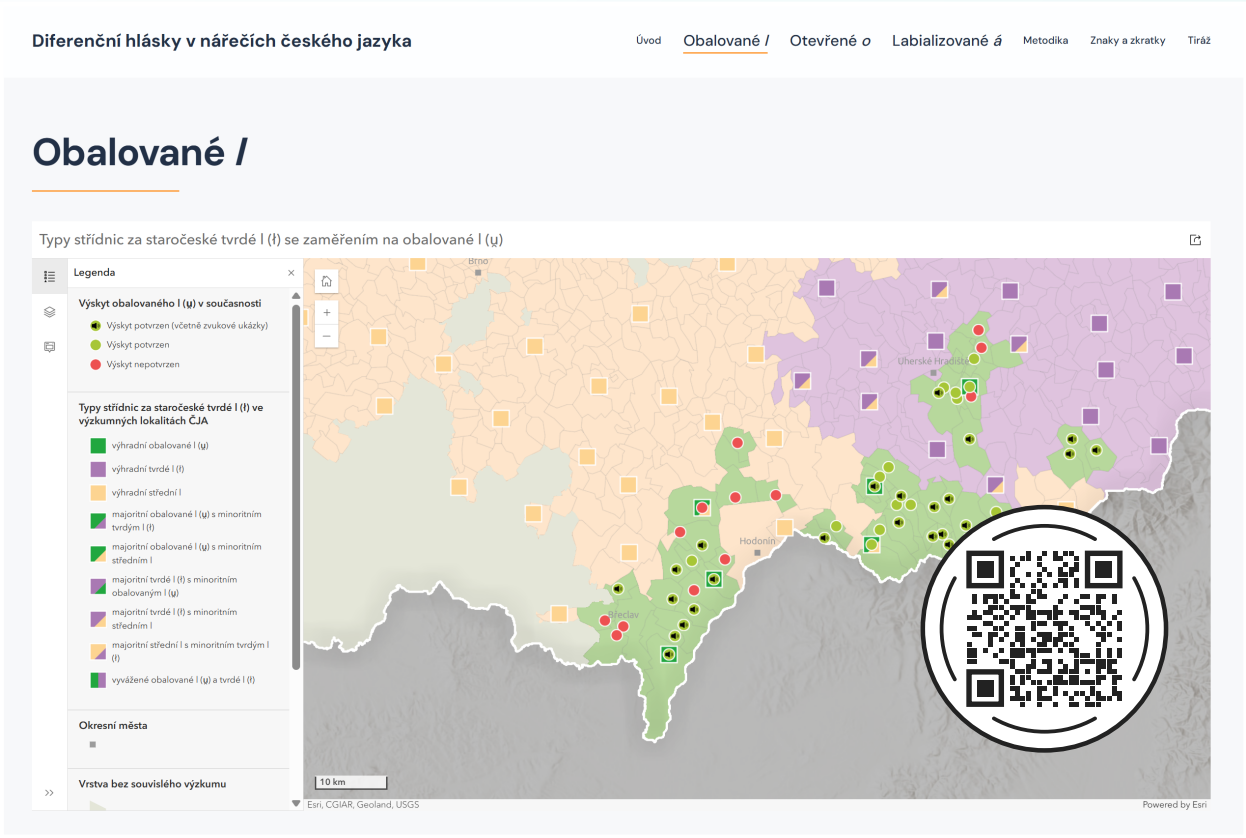

ZÁVĚR

Teritoriální dialekty češtiny se vyznačují unikátními diferenčními hláskami, které nejsou součástí spisovného jazyka. V tomto souboru jsou představeny tři z nich, a to obalované *l*, otevřené *o* a labializované *á*. Jde o silně ohrožené nářeční prvky, udržované v současnosti většinově pouze staršími generacemi. V podrobných komentářích jsou jednotlivé jevy zasazeny do hláskového systému češtiny a jejích regionálních variant, připojena je též interpretace vzniku a srovnání územního rozšíření v 60. a 70. letech 20. století se současným stavem. Na diferenční hlásky je nahlíženo v širším vývojovém kontextu prostřednictvím map, které zobrazují areály všech střídnic vzniklých ze staročeských východisek, tj. z tvrdého *l*, krátkého *u* a dlouhého *ú*.

Syntetické mapy představují výsledky prostorové syntézy nářečních dat získaných z *Dotazníku pro výzkum českých nářečí* a ze současného terénního výzkumu. Typizace metodou rozhodovacího stromu vymezuje reprezentativní hláskové typy, které jsou vizualizovány bodovými znaky s kvalitativním rozlišením. Byly vytvořeny nové kartografické znaky pro znázornění střídnic hlásek, které umožňují jednotnou, přehlednou a typologicky diferencovanou vizualizaci hláskových variant. Pomocí nástroje ProMAP byla vymezena území typů střídnic s ohledem na přírodní bariéry. Jedinečnost nově sestavených hláskových map spočívá v propojení tradiční dialektologie a metod geoinformatiky s multimédií.

ONLINE MAPA / ONLINE MAP

SUMMARY

The territorial dialects of Czech are characterized by a set of unique differential phonemes that are not part of the standard language. This study introduces three of them: the labial-velar approximant *l*, the open *o*, and the labialized long *a*. These are highly endangered dialectal features, currently maintained primarily by speakers of older generations. In the detailed commentary, the individual phenomena are contextualized within the phonological system of Czech and its regional varieties, with further attention given to their historical development and to a comparison of their geographical distribution in the 1960s and 1970s with present-day attestations. The differential phonemes are additionally examined within a broader diachronic perspective through maps that delineate the distribution of all phonemes derived from Old Czech sounds, i.e., from hard *l*, short *u*, and long *ú*.

The synthetic maps represent the results of spatial synthesis of dialect data obtained from the *Questionnaire for research of Czech dialects* and from current fieldwork. Typification using the decision tree method defines representative phonetic types, which are visualized by point symbols with qualitative differentiation. New map symbols were designed to represent the dialect phonemes, enabling a uniform, clear, and typologically distinguished visualization of phoneme variants. Using the ProMAP tool, areas of phoneme types were generated with regard to natural barriers. The uniqueness of the newly compiled phonetic maps lies in the combination of traditional dialectology and GIS methods with multimedia.

VYMEZENÍ POJMU

PŮVOD OBALOVANÉHO L

ÚZEMNÍ ROZŠÍŘENÍ OBALOVANÉHO L

SESTAVENÍ A INTERPRETACE MAPY

CITOVANÁ LITERATURA

Tzv. obalované *l* (v grafice *l*) je diferenční hláska typická pro jihovýchodomoravské a slezskopolské dialekty. Projevuje se zvláštní artikulací od původu tvrdého *l* (*l*) **blíží se vokálu *u*** (např. *kúpiť*, *koupiť*, *mýadl*, *mladý*, *yaciní*, *laciný*).

Výslovnost obalovaného *l* je nejčastěji popisována jako zvláštní zvuk mezi *u* a *v* (Bartoš, 1886, s. 28), některé prameny nadto naznačují existenci minimálně dvou realizací, kdy jedna je hodnocena spíše jako konsonantická či semivokální, druhá jako ryze vokalizká, tj. shodná s *u*-ovým vokálem (Svěrák, 1966, s. 8–9, 13, 15–16, 35). Artikulaci *l* podrobně popsal František Trávníček (1935, s. 132, 133) – v jeho interpretaci jde o *l* velární, při jehož realizaci „špička jazyka tvoří závěr dále vzadu než při *l* a zadní část hřbetu je asi v téže oblasti jako při zadopatrovém o n. *u*“ (tamtéž, s. 133). S ohledem na současný stav bádání a s oporou ve zvukových záznamech jevu lze hlásku označit s velkou mírou pravděpodobnosti za **znělou labiovelární aproximantu**, jež může v konkrétních pozicích nabývat různých stupňů velarizace.

Vlivem obalované výslovnosti *l* je usnadněno **splyívání nově vzniklého *u* s vokálem *uú*** (např. *duúhí* > *dúhí*, *vúy* > *vú*), méně často s dalšími vokály (např. *uokša* > *okša*, *uopaťa* > *opaťa*). Ve starší literatuře, např. v pracích Bartošových, se z toho důvodu terminu obalování (respektive obalování, obalování) užívalo též pro zánik *l*-ové hlásky.

Doplňme, že **obalování** (a s ním i obalované *l*) je termín ustálený výhradně v českém jazykovědném prostoru (např. Kellner, 1946, s. 72; Bělíč, 1972, s. 28, 269; Křofarová, 2017). V zahraničních pracích se v souvislosti s obdobnými procesy, při nichž je *l*-ová hláska nahrazena samohláskou nebo polosamohláskou, užívá označení **vokalizace** (např. angl. *vocalization*, něm. *Vokalisierung*, rus. *вокализация*). V tomto ohledu se vymyká ještě polonistika, v níž se vžil pojmenování *wałczenie*.

00:00

01:04

Video 1: Výzkum obalovaného *l* v Prusánkách

00:00

00:41

Video 2: Výzkum obalovaného *l* v Lanžhotě

Ukázka odborného textu k online mapě / Example of expert explanatory text in the online map

Ukázka online mapy / Example of the online map

LITERATURA

- ADÁMKOVÁ, I. (2005). *Vokalismus současné podoby centrálněhanáckých nářečí (se zaměřením na středové vokály)*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita.
- ADÁMKOVÁ, I. (2014). Analýza formantů nářečních samohlásek (na materiálu centrální hanáčtiny). *Studia Slavica*. Roč. 18, č. 1, s. 121–131.
- BACHMANN, L. (2001). *Nářečí na Vysokomýtsku*. Praha: Academia.
- BARTOCHA, J. (1891). Hláskosloví dolnobečevské. *Listy filologické*. Roč. 18, s. 413–447.
- BARTOŠ, F. (1886). *Dialektologie moravská. První díl. Nářečí slovenské, dolské, valašské a lašské*. Brno: Matice moravská.
- BARTOŠ, F. (1895). *Dialektologie moravská. Druhý díl. Nářečí hanácké a české*. Brno: Matice moravská.
- BĚLIČ, J. (1972). *Nástin české dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- BENEŠ, J. (1998). *Německá příjmení u Čechů. 1. svazek. Ústí nad Labem*: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem.
- BLAHOSLAV, J. (1991). *Gramatika česká Jana Blahoslava*. ČEJKA, M.; ŠLOSAR, D. a NECHUTOVÁ, J. (eds.). Brno: Masarykova univerzita. [Edice rukopisu.]
- BYSTRŮNA, O. (1924). *Jak se naši škádlivají*. Prostějov: J. F. Buček.
- České nářeční texty (1976). Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Český jazykový atlas (1992–2011). 6 sv. Praha: Academia. Dostupné též z: <https://cja.ujc.cas.cz/> (PDF verze), <https://cja.ujc.cas.cz/e-cja/> (HTML verze).
- DOBROVOLSKÁ, D. (nedat.). *Materiál z Podluží. Dotazníky a tabulky*. Rukopis studentské práce. [Deponováno v archivu dialektologického oddělení ÚJČ AV ČR v Brně.]
- Dotazník pro výzkum českých nářečí*. [Soubor dotazníků vyplněných v rámci výzkumu pro Český jazykový atlas, deponovaný v archivu dialektologického oddělení ÚJČ AV ČR v Brně.]
- GEBAUER, J. (1963). *Historická mluvnice jazyka českého. Díl I. Hláskosloví*. Druhé, doplněné vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- HAVRÁNEK, B. (1934). Nářečí česká. In: *Československá vlastivěda. Díl III. Jazyk*. Praha: Sfinx, s. 84–218.
- HOSÁK, L. a ŠRÁMEK, R. (1987). *Místní jména na Moravě a ve Slezsku. Svazek I. A–L*. Praha: Academia.
- HUS, J. (1963). Výklad Viery, Desatera a Páteře. In: HAVRÁNEK, B.; HRABÁK, J.; DAÑHELKA, J. a kol. (eds.). *Výbor z české literatury husitské*. Svazek první. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, s. 141–150.
- CHLOUPEK, J. (1971). *Aspekty dialektu*. Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Brně.
- IREINOVÁ, M. a PŘADKOVÁ, P. (eds.). (2019). *Reflexy *tort, *tolt, *tert, *telt, *ort, *olt*. Praha: Academia.
- IREINOVÁ, M. a STUPŇÁNEK, B. (2020). Druhý život nářečí: Centrální středomoravské dialekty užívané ve veřejné komunikaci a tzv. hanácké obrození. *Národopisná revue*. Č. 4, s. 317–325. Též online. Dostupné z: <https://revue.nulk.cz/wp-content/uploads/2021/04/r4-2020.pdf>.
- JANOVSKÁ, L. (2024). *Jak se u nás žilo a mluvilo v minulém století*. Blučina: obec Blučina.
- KELLNER, A. (1946). *Východolašská nářečí. I*. Brno: Melantrich.
- KLATOVSKÝ Z DALMANHORSTU, O. (1564). *Knížka v českém a německém jazyku složená*. 3. vydání. Olomouc: Jan Günther.
- KLOFEROVÁ, S. (2017). Východomoravská nářeční skupina. In: KARLÍK, P.; NEKULA, M. a PLESKALOVÁ, J. (eds.). *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Brno: Masarykova univerzita. Též online. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/východomoravská%20nářeční%20skupina>.
- KOLAJA, M. (1934). *Nářečí na Kyjovsku a Žďánsku. Popis a rozbor se slovníkem a mapkou*. Kyjov: Učitelstvo okresu Kyjovsko-Žďánského.
- KOLAJA, M. (1958). Obalované l (u) zemře s námi. In: FUKAL, R. a KOPEČNÝ, M. (eds.). *Rodné zemi. Sborník prací k 70. výročí trvání Musejního spolku v Brně a k 70. narozeninám jeho předsedy doc. dr. Aloise Gregora*. Brno: Musejní spolek v Brně, s. 281–285.
- KOMÁREK, M. (2012). *Dějiny českého jazyka*. Brno: Host.
- KOPEČNÝ, F. (1957). *Nářečí Určic a okolí. Prostějovský úsek hanáckého nářečí centrálního*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- KOPEČNÝ, F. (1958). Mapy k diferenciaci severohanácké oblasti. In: MACHEK, V. (ed.). *Studie ze slovanské jazykovědy. Sborník k 70. narozeninám akademika Františka Trávníčka*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 383–386.
- KRČMOVÁ, M. (1981). *Běžně mluvený jazyk v Brně*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně.
- KRČMOVÁ, M. (1993). Brněnská městská mluva – odraz kontaktů etnik. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. Roč. 42, č. A41, s. 77–86.
- LAMPRECHT, A. (1986). Hláskosloví. In: LAMPRECHT, A.; ŠLOSAR, D. a BAUER, J. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 25–128.
- MANIAK, A. (1838). Grundlinien zur Darstellung der mährischen Slavenstämme. *Moravia*. Nro. 17, 26. 4. 1838, s. 65–66.
- MAREČKOVÁ, D. (1957). K rozšíření změn *ie > í* a *uo > ů* v XV. stol. *Listy filologické*. Roč. 80, s. 232–236.
- MAREČKOVÁ, D. (1958). K rozšíření změn *ie > í* a *uo > ů* v XV. stol. (Dokončení). *Listy filologické*. Roč. 81, s. 85–97.
- MATĚJEK, F. (1956). K otázce stáří hanáckých nářečí. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. Roč. 5, č. A4, s. 51–58.
- MAZLOVÁ, V. (1942). Systém hanáckých samohlásek. (Fonetická studie z moravské dialektologie). *Časopis pro moderní filologii*. Roč. 28, s. 137–144, 270–276.
- NÁBĚLEK, J. (1913). Příspěvek k fonetice nářečí moravských. II. *Roční zpráva zemské vyšší reálky v Litovli a první roční zpráva zemského reálného gymnasia v Litovli za školní rok 1912–1913*. Č. 12, s. 3–12.
- NUDOŽERSKÝ, V. B. (1603). *Grammaticae BOHEMICAE, AD LEGES NATURALIS Methodi Conformatae, & Notis numerisque illustratae ac distinctae, LIBRI DVO*. Praha: Jan Otmar Jakubův Dačický.
- PORÁK, J. (1983). *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova.
- SKULINA, J. (1957). K vývoji městské mluvy na severovýchodní Moravě. *Slovo a slovesnost*. Roč. 18, č. 1, s. 1–10.
- STUPŇÁNEK, B. a VONDRÁKOVÁ, A. (2022a). *Vybrané jevy hláskoslovného vývoje českých nářečí ve 20. století*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. Též online. Dostupné z: https://ceskanareci.cz/dokumenty/MAPS_20-21-22_Brozura.pdf.
- STUPŇÁNEK, B. a VONDRÁKOVÁ, A. (2022b). *Výsledky vývoje tvrdého y ve 20. století*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. Též online. Dostupné z: https://ceskanareci.cz/dokumenty/MAPS_21_mapa.pdf.

ŠVĚRÁK, F. (1966). *Nářečí na Břeclavsku a v dolním Pomoraví*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.

ŠILLER, J. (2004). A fčil po boieradske... *Polehrad. Zpravodaj občanů Boleric*. 4. 12. 2004, s. 30–32.

ŠIMEČKOVÁ, M. (2015). Oikonyma jako prostředek pro poznání historického vývoje češtiny (aneb k výzkumu náslovného *ou-*). In: VALENTOVÁ, I. (ed.). *19. slovenská onomastická konference. Bratislava 28. – 30. apríla 2014. Zborník referátov*. Bratislava: Veda, s. 267–271.

ŠIMEČKOVÁ, M. (2022). *Dynamika kulturní češtiny 16.–18. století. Čtyři případové studie z roviny hláskosloví*. Praha: Academia.

ŠIMEČKOVÁ, M. (2025). Hranice tzv. hanáckých nářečí v minulosti a nyní. *Národopisná revue*. Č. 2, s. 119–135. Též online. Dostupné z: <https://revue.nulk.cz/wp-content/uploads/2025/07/r2-2025.pdf>.

ŠIMEČKOVÁ, M.; STUPŇÁNEK, B.; KARAFIÁT, M.; VOŽENÍLEK, V.; VONDRÁKOVÁ, A. a NÉTEK, R. (2025). *Metodika pro převod strukturovaných znalostí z oboru dialektologie do strojového učení*. Online. Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, Vysoké učení technické v Brně, Univerzita Palackého v Olomouci. Dostupné z: <https://www.jamap.cz/metodika>.

ŠIMEČKOVÁ, M. a TEMER, Š. (2025). Obalované *l* v jižní podskupině východomoravských dialektů – výzkum aktuálního stavu. *Studia Slavica*. Roč. 29, č. 1, s. 73–81.

ŠLOSAR, D. (1962). Příspěvek k poznání české kvantity v 16. století. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. Roč. 11, č. A10, s. 91–97.

ŠTOLC, J. a kol. (1968). *Atlas slovenského jazyka. I. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá - mapy*. Bratislava: SAV.

TELEZHKO, G. M. (2020). On the Divergence of Voiced Lateral Approximants in Indo-European languages. *ДИСКУРС*. Tom 6, № 3, s. 131–139.

TRÁVNÍČEK, F. (1932). *Úvod do české fonetiky*. Praha: Česká grafická unie a. s.

TRÁVNÍČEK, F. (1935). *Historická mluvnice československá*. Praha: Melantrich.

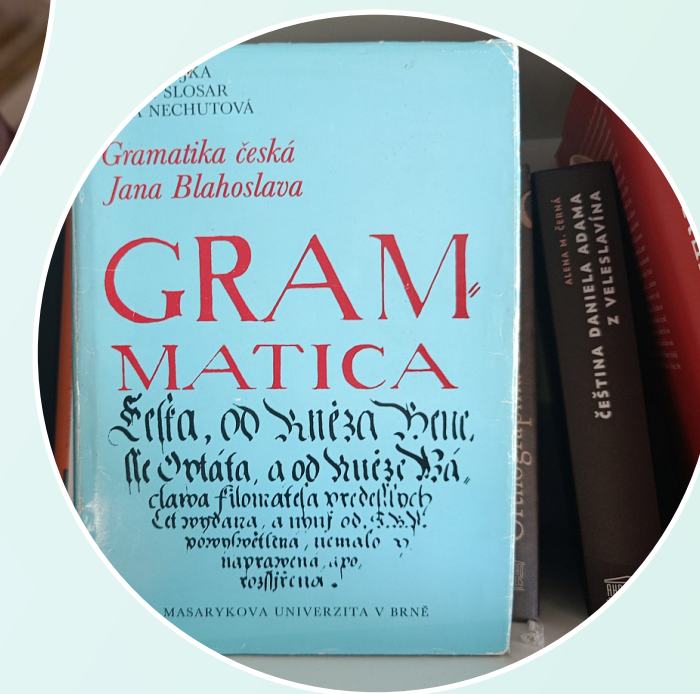
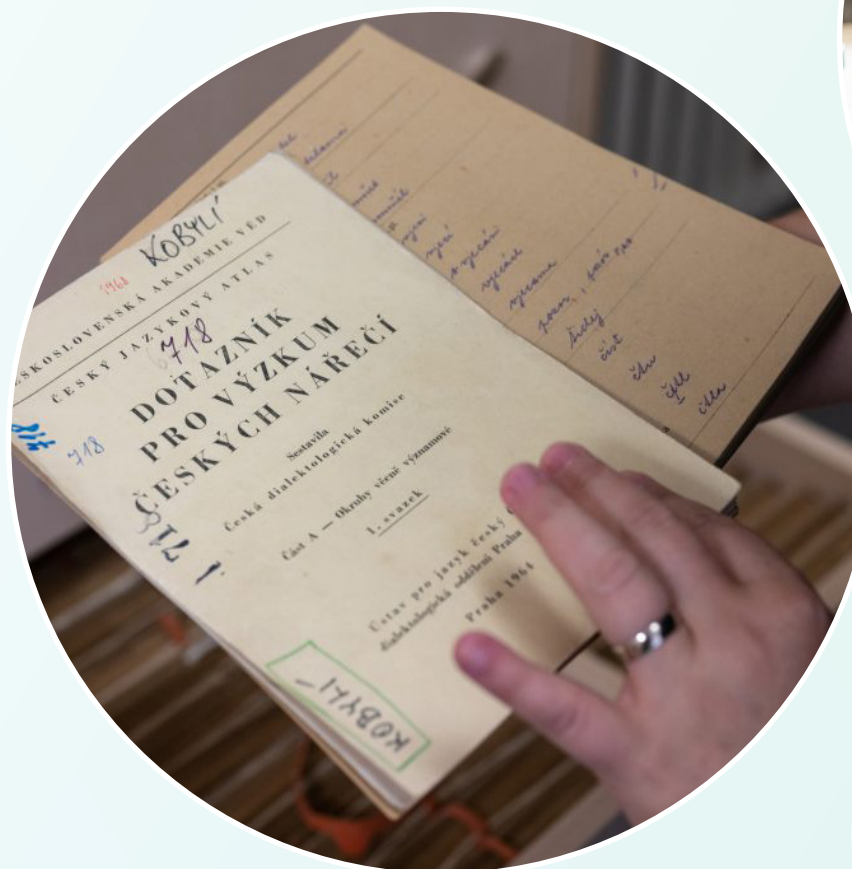
UTĚŠENÝ, S. (1960). *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

VEČERKA, R. (2009). *Charakteristiky současných slovanských jazyků v historickém kontextu*. Praha: Euroslavica.

VORÁČ, J. (1976). *Česká nářečí jihozápadní II*. Praha: Academia.

VOŽENÍLEK, V.; IREINOVÁ, M.; VONDRÁKOVÁ, A. a KONÍČEK, J. Mapping, synthesis and visualization of Czech dialects. Online. *International Journal of Cartography*. 2022. Vol. 1, No. 8, pp. 148–163. Též online. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/23729333.2021.1978039>.

VYKYPĚLOVÁ, T. (2006). Ještě k vývoji dlouhého vokalizmu v češtině: případy tzv. nadměrné diftongizace (poznámka k historické dialektologii češtiny). In: BREHMER, B.; ŽDANOVA, V. a ZIMNY, R. (eds.). *Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik (POLYSLAV) 9*. München: Kubon & Sagner, s. 109–122.

ZNAKY A ZKRATKY

ZNAKY

V textových komentářích, též v nadpisech map a v mapových legendách vystupují speciální znaky, které jsou běžně užívány při dialektologické transkripci. Níže podáváme jejich přehled s krátkou charakteristikou, a to včetně některých znaků dnes již zastaralých nebo individuálně používaných, jež jsou použity v přímých citacích. Jazykové doklady uváděné v textu jsou zapsány v souladu s pravidly představenými v *Metodice pro převod strukturovaných znalostí z oboru dialektologie do strojového učení* (Šimečková a kol., 2025, s. 56–62).

Ḃ = krátké labializované <i>a</i>	ô = dlouhé otevřené/široké <i>o</i>
Ḃ̄ = dlouhé labializované <i>a</i>	õ = ve starší literatuře dlouhé otevřené/široké <i>o</i>
Ḃ̄ = ve starší literatuře dlouhé labializované <i>a</i>	Ḃ̄ = krátké zavřené/úzké <i>o</i>
Ḃ̄ = krátké zadní <i>e</i> , přecházející v <i>a</i>	Ḃ̄ = ve starší literatuře krátké zavřené/úzké <i>o</i>
Ḃ̄ = dlouhé zadní <i>e</i> , přecházející v <i>a</i>	Ḃ̄ = ve starší literatuře krátké více zavřené/úzké <i>o</i>
dz' = palatalizovaná znělá alveolární afrikáta <i>dz</i>	Ḃ̄ = krátké silně zavřené/úzké <i>o</i>
Ḃ̄ = krátké otevřené/široké <i>e</i>	Ḃ̄ = dlouhé zavřené/úzké <i>o</i>
Ḃ̄ = ve starší literatuře krátké otevřené/široké <i>e</i>	Ḃ̄ = dlouhé silně zavřené/úzké <i>o</i>
Ḃ̄ = dlouhé otevřené/široké <i>e</i>	Ḃ̄ = praslovanská nosovka
Ḃ̄ = krátké zavřené/úzké <i>e</i>	u = ve starší literatuře labiovelární/obalované <i>l</i>
Ḃ̄ = ve starší literatuře hláska vzniklá z <i>y</i> splynutím s <i>i</i>	Ḃ̄ = labiovelární/obalované <i>l</i> ; ve starší literatuře též tvrdé <i>l</i>
Ḃ̄ = měkké <i>l</i>	û = ve starší literatuře krátké silně zavřené/úzké <i>o</i> , přecházející v <i>u</i>
Ḃ̄ = tvrdé <i>l</i>	ũ = krátké <i>u</i> přecházející v <i>o</i>
Ḃ̄ = krátké otevřené/široké <i>o</i>	ũ = ve starší literatuře krátké otevřené/široké <i>u</i> (jako součást diftongu)
Ḃ̄ = ve starší literatuře krátké otevřené/široké <i>o</i>	ÿ = krátké tvrdé <i>y</i> přecházející v <i>e</i>
Ḃ̄ = ve starší literatuře krátké otevřené/široké <i>o</i> (jako součást diftongu)	w = bilabiální v

ZKRATKY

Uvedené zkratky jsou včetně těch, které jsou použity v přímých citacích.

angl. – anglický, anglicky	pl. – plurál
č. – číslo	popř. – popřípadě
ČJA – Český jazykový atlas	prét. – préteritum
ČSAV – Československá akademie věd	psl. – praslovanský
dn. – dnešní	r. – rok
Dotazník – Dotazník pro výzkum českých nářečí	resp. – respektive
gen. – genitiv	roč. – ročník
hl. – hlavně	rus. – ruský, rusky
kol. – kolektiv	s. – strana
kt. – který	sg. – singulár
m. – maskulinum	sp. – spisovný
mj. – mimo jiné	srov. – srovnej
n. – nebo	st. – starý, starší
např. – například	stol. – století
něm. – německý, německy	tj. – to jest
obr. – obrázek	tzv. – takzvaný, takzvaně
ojed. – ojediněle	ÚJČ – Ústav pro jazyk český

PODĚKOVÁNÍ

Autorský tým děkuje všem dobrovolníkům, kteří se podíleli na výzkumech jako nářeční mluvčí nebo přispěli k jejich organizaci přímo v regionech. Zvláštní uznání patří externím spolupracovníkům za pomoc při realizaci terénních výjezdů a zpracování prepisů, konkrétně Markétě Buchtové, Alici Knoblochové, Tomáši Macalíkovi a Heleně Svobodové. Autoři si velmi cení možnosti využít konzultace s PhDr. Milenou Šípkovou, CSc., odbornicí na dialekty českého jazyka, k otázkám historického vývoje přispěl svými znalostmi dr. sc. Siniša Habijanec, PhD.

DIFERENČNÍ HLÁSKY V NÁŘEČÍCH ČESKÉHO JAZYKA
TISKOVÝ DERIVÁT TŘÍ INTERAKTIVNÍCH SYNTETICKÝCH MAP

Autorský kolektiv: **Dialektologické oddělení
Ústav pro jazyk český
Akademie věd České republiky, v. v. i.**
Mgr. Marta Šimečková, Ph.D.
Mgr. Filip Kubeček
Mgr. Petra Přadková
Mgr. Bronislav Stupňánek, Ph.D.
Mgr. Radek Šuta
Mgr. Šimon Temer

**Katedra geoinformatiky
Přírodovědecká fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci**
RNDr. Rostislav Nétek, Ph.D.
prof. RNDr. Vít Voženílek, CSc.
Mgr. Radek Barvíř, Ph.D.
RNDr. Alena Vondráková, Ph.D., LL.M.

**Ústav počítačové grafiky a multimédií
Fakulta informačních technologií
Vysoké učení technické v Brně**
Ing. Josef Žižka

Šimečková, Marta, 1985-
Diferenční hlásky v nářečích českého jazyka : tiskový derivát tří interaktivních map
/ autorský kolektiv: Marta Šimečková, Filip Kubeček, Petra Přadková, Bronislav
Stupňánek, Radek Šuta, Šimon Temer, Rostislav Nétek, Vít Voženílek, Radek Barvíř,
Alena Vondráková, Josef Žižka. -- Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci,
[2025], ©2025. -- 1 online zdroj. -- (M.A.P.S. ; num. 29)

Anglické resumé
Název z titulní obrazovky -- Na poslední straně souboru: Ústav pro jazyk český Akademie
věd české republiky; katedra geoinformatiky, Univerzita Palackého v Olomouci; Vysoké
učení technické v Brně -- Vydáno pro katedru geoinformatiky -- Obsahuje QR kódy
s přístupem k audionahrávkám. -- Obsahuje bibliografii

ISBN 978-80-244-6724-5 (online ; pdf)

* 811.162.3 * 81'282 * 81'342.4 * 81'28 * 81-112 * (048.8:082) * (084.3) * (0.034.2:08)

– čeština

– dialekty

– hláskosloví

– dialektologie

– geografická lingvistika

– diachronní lingvistika

– kolektivní monografie

– mapy

– elektronické knihy

811.162.3 - Čeština [11]

INTERAKTIVNÍ
SYNTETICKÉ MAPY
fonomapy.jamap.cz

INFORMACE O PROJEKTU

Příprava dotazníkových dat: Mgr. Marta Šimečková, Ph.D.; Mgr. Šimon Temer
Sběr dat v terénu: PhDr. Martina Ireinová, Ph.D.; Mgr. Tereza Kozlová; Mgr. Filip Kubeček; Mgr. Petra Přadková; Mgr. Marta Šimečková, Ph.D.;
Mgr. Radek Šuta; Mgr. Šimon Temer; externí spolupráce: Mgr. Bc. Tomáš Macalík; Barbora Pospíšilová
Transkripce audiálních dat: Mgr. Filip Kubeček; Mgr. Petra Přadková; Mgr. Bronislav Stupňánek, Ph.D.; Mgr. Marta Šimečková, Ph.D.; Mgr. Radek Šuta
Kontrola dat (včetně výsledků typizace): Mgr. Marta Šimečková, Ph.D.
Příprava odborného textu: Mgr. Marta Šimečková, Ph.D.
Revize odborného textu: Mgr. Bronislav Stupňánek, Ph.D.; Mgr. Filip Kubeček; Mgr. Petra Přadková; Mgr. Šimon Temer
Jazyková korektura: Mgr. Petra Přadková
Odborní konzultanti: PhDr. Milena Šipková, CSc.; dr. sc. Siniša Habijanec, PhD.
Koncepce map a tištěného derivátu: prof. RNDr. Vít Voženílek, CSc.
Příprava odborného textu: prof. RNDr. Vít Voženílek, CSc.
Příprava geodat: RNDr. Rostislav Nétek, Ph.D.; Mgr. Radek Barvíř, Ph.D.
Kartografická syntéza: prof. RNDr. Vít Voženílek, CSc.
Návrh a tvorba interaktivní mapy, webdesign: RNDr. Rostislav Nétek, Ph.D.
Kartografické zpracování pro tištěný derivát: RNDr. Radek Barvíř, Ph.D.; RNDr. Alena Vondráková, Ph.D., LL.M.
Zpracování tištěného derivátu: RNDr. Alena Vondráková, Ph.D., LL.M.

■ Příprava audiálních souborů: Ing. Josef Žižka

Odpovědný redaktor: Mgr. Jiří Slavík, Ph.D.

Fotografie: archiv Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i.

Ediční řada M.A.P.S. (Map and Atlases Product Serries), Num. 29.

Předseda ediční řady M.A.P.S.: prof. RNDr. Vít Voženílek, CSc.

Vydala Univerzita Palackého v Olomouci, Křížkovského 8, 771 47 Olomouc.

Doporučená citace: ŠIMEČKOVÁ, M.; NÉTEK, R. a kol. (2025). *Diferenční hlásky v nářečích českého jazyka. Tiskový derivát tří interaktivních syntetických map.* Ústav pro jazyk český AV ČR, Univerzita Palackého v Olomouci, Vysoké učení technické v Brně. Dostupné z: <https://fonomapy.jamap.cz/>. Edice M·A·P·S· Num. 29. ISBN 978-80-244-6723-8

Publikace je výstupem projektu č. DH23P030V010 Jazyková paměť regionů České republiky. Metody strojového učení pro uchování, dokumentaci a prezentaci nářečí českého jazyka, poskytovatel podpory Ministerstvo kultury, Program NAKI III.

© Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, Univerzita Palackého v Olomouci, Vysoké učení technické v Brně, 2025

www.JaMap.cz

DOI 10.5507/prf.25.24467238

ISBN 978-80-244-6723-8 (print)
978-80-244-6724-5 (online: iPDF)

VUP 2025/0523 (print)
2025/0524 (online: iPDF)

ISBN 978-80-244-6723-8

9 788024 467238

Ústav pro jazyk český
Akademie věd České republiky

KATEDRA GEOINFORMATIKY
Univerzita Palackého v Olomouci

VYSOKÉ UČENÍ
TECHNICKÉ
V BRNĚ